

Մ ի ռ Ն

Մ. ՅԱԿՈԲՅԱՆԻ ՎԱՆԵ ՏԱՅՈՑ ՅԵՐՈՈՒՍԱԼԵՄ

«سیون» مجله ارمنیة شهریه ، دینیة ، ادبیة ، ثقافیة ، للغة والبیان .
 "SION" an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

ԲՈՎԱՆԳԻԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ		225
— Հոգեւոր հունձք		
Ս. ԳՐԱԿԱՆ		228
— Օսարականը	Ե.	
ԿՐԹՆԱԿԱՆ		235
— Հաւաստի դերը բիւսոնեական կեանքի մէջ	ԳՐ. Ա. ՍԱՐԱՅԵԱՆ	
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ		240
— Նեղոսի ափին	ԵՂԻՎԱՐԻ	
— «Բեժացուցե»	ՀՄԱՅԵԱԿ ԴՐԱՆԵԱՆ	244
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ		245
— Կացուրդ Սուրբ Եկեղեցւոյ	Ն. ԵՊՍ. ՆՈՎԱԿԱՆ	
— Ֆիլասելֆիոյ հայերէն ձեռագիրները	ՋԱԼԷՆ ՎՐԻ. ԱՐՋՈՒՄԱՆԵԱՆ	246
ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ		248
— Օշականի անհայտներէն — Նարեկ	Յ. ՕՇԱԿԱՆ	
ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ		252
— «Հին Հայերէնի խոնարհման Համակարգի Ծագումը»	ԱՆՈՒՇԱԽԱՆ ՎՐԻ. ԶԳՋԱՆԵԱՆ	
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ		253
— Կարմիր վանքի Քեանց	Ն. ԵՊՍ. ՆՈՎԱԿԱՆ	
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՍ		254
— Եկեղեցական-Բեմական		
— Պատգամական		255
ՏԵՐՈՒՆԻ		256
— Տիրամայր Ազնիւ Գաբրիէան		

ՍԻՈՆ -ի Տարեկան Բաժնեգիրն է,
 րօլոր երկիրներու համար, Անգլ. Շիլին 20
Redaction of the Armenian Monthly SION
 Armenian Patriarchate,
 P. O. B. 4001
 Old City - Jerusalem (Jordan)

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԼԷ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1963

◀ Յգոսոսն ▶

Թիւ 8

ԽՄԲԵԳՐԱԿԱՆ

ՀՈԳԵԻՈՐ ՀՈՒՆՁՔԸ

Սրբոց Յակօբեանց Միաբանութիւնը անգամ մը եւս կը բերկրի, ձեռնադրութեամբ Ընծայարանի չորս արեղաներուն: Յուլիս 21ի կիրակին, Վարդափառ կամ Տօն Պայծառակերպութեան՝ հոգեւոր խրախմբանքի կրկնապէս ուրախալից օր մը եղաւ Ս. Աթոռոյ համար: Այդ օրը, քահանայական աստիճան և վեղարի օրհնութիւն ստացան մեր Ընծայարանի բարձրագոյն կարգի չորս տարկաւազ սաները, Վարդան, Պետրոս, Հայրապետ և Յովհաննէս, որոնք կանոնաւոր յաջողութեամբ աւարտած ըլլալով Հաստատութեանս կրօնական և եկեղեցադիտական ուսմանց դասընթացը, և իրենց կեանքովն ու կրթութեամբը արժանացած ըլլալով գնահատութեան, իրաւունք ստացան այս շնորհարաշխութեան:

Ձեռնադրոյն էր Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայրը, իսկ խորատախլակ՝ Լուսարարապետ Գեորգ. Տ. Հայրիկ Սրբազան: Խորհրդաւոր զուգադիպութեամբ, Ս. Աթոռոյ հիմնադրի յիշատակի փառաւորման օրը տեղի կ'ունենար իր հոգեւոր սերունդին վերջահոս գաւալներուն կոչումը՝ ի ծառայութիւն իր սուրբ Տան: Զորս ընծայեալներ ծնրադիր ձեղքելով ժողովուրդին բազմութիւնը յառաջացան զէպի սեղանին դասը, ուր անոնց կը սպասէր եկեղեցւոյ իշխանութիւնը, լսելու համար իրենց հաւատքին և դաւանութեան խոստովանութիւնը:

Վարդափառի առաւել, ի ժամ պատարալի, չորս նորընծաները, առաջնորդուած Լուսարարապետ Սրբազանէն, և օղնութեամբ իրենց Տեսուչ և ուսուցիչ Հօգշ. Տ. Յակօբ հայրօտրէն և Հօգշ. Տ. Շահէ վարդապետէն, ծանրագնաց բարձրացան ձախակալմի սանդուխէն ու մտան ձեռնադրութեան խորհուրդին մէջ: Ապա տեղի ունեցաւ օծման և անուանադրութեան վեհաշուք արարապետութիւնը: Վարդանը կոչուեցաւ Գանիէլ, Պետրոսը՝ Սամուէլ, Հայրապետը՝ Վահան և Յովհաննէսը՝ Տաթև: Սարկաւազը ձայնեց «ողջոյն տուք միեկանեց»։ Սրբազան Պատրիարքը համբուրեց իր ձեռնասուններուն օծեալ ձաւկաններն ու ձեռքերը, իրեն հետեւեցան բոլոր հոգեւորականները, որոնք ի-

րենց կարգին ժողովուրդին փոխանձեցին ընծայեալներուն ողջոյնին անդրանիկ օրհնէնքը ի համբոյր սրբութեան:

Երեկոյեան տեղի ունեցաւ արեգայական վեղարի օրհնութեան կարգը, յատուկ կանոնի մը համեմատ: Սրբազան Պատրիարքը, պատշաճ ազօթքներէ և ընթերցումներէ վերջ, հանեց անոնց զգալները և ծածկեց անոնց զուխները վեղարով:

Մեր չորս նորընծաները, որոնք հոգեւոր ծառայութեան կը նուիրեն իրենց թարմատի կեանքը, կուգան մեր ժողովուրդի խոնարհ՝ բայց բեղմնաւոր խաւերէն, սակայն իրենց բարի հոգին՝ առաջին օրէն ազգորուած էր նուիրումի և զոհողութեան խորունկ զգացումով, հանգէպ Մայրենի Եկեղեցիին և ազգի ծառայութեան: Զինուորազրուեցան այն իրական մտածումով թէ ճշմարիտ հայու պարտք մը կը կատարեն, լուսաւորելու, ոգեւորելու և ապրեցնելու, մովթի, մորմօրի և կորուստի մասնուած հաւաքականութիւն մը, որ տակաւ կը զգայ թէ իր զոյութեան զառթափին վրայ կը զոհուի:

Տարիներու իրենց դպրոցական պատրաստութեան շրջանը անցաւ Սրբոց Յակոբեանց կրօնաշունչ միջնորդարին մէջ, այս Աթոռի և Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ համար իրենց կեանքը ողջակիզած անմահներու հովանիին ու նայուածքին տակ: Վստահ ենք որ փորձառութեան բովին մէջ մարզուելէ և թրծուելէ վերջ, պիտի կարենան ըլլալ արժանի յաջորդները իրենց մտաւարկարներուն, շնորհադարձուած Հայ եկեղեցականի տոհմիկ ազնուականութեամբ:

Հանգերծուած այս զգացումով, անոնք ըրին իրենց անգոհելի զօնը և մատաղ տարիներու մատաղը: Մոռցան իրենց պզտիկ մարդը և անոր կապուած հանգամանքները, որոնք հասարակ մահկանացուներու բաժինը կը կազմեն: Ինչ փոյթ թէ Հատեր տրտում համակրանքով դիմաւորեն այս կարմիր ուխտը. մարդիկ իրենց զիտցածը կը տեսնեն միշտ և քիչ անգամ կը յաջողին ըմբռնել իմաստը մեծ զոհողութիւններու: Քիչերու համար անոնք պիտի մնան ողջ քանդակները այն հզօր երազներուն, որոնց իրականացումով կը շինուի կեանքի զեղեցկութիւնը:

Էր երբեմն որ ընտրեալներու, ազնուականներու միայն վերապահուած էր այս ասպարէզը, որոնք իրենց արեան պարտքէն վերջ կը կատարէին հոգեւոր այս պարտականութիւնը: Մեր ճակատագիրը այժմ գոյն ապաստանարանը ըրած է նաև խոնարհներու: Սակայն յանձին հոգիով և միտքով պատրաստուած անձերու, անիկա նորէն իր նախկին դերին կը դառնայ, որովհետև միակ ազնուականութիւնը միաքի և հոգիի շնորհներով է որ կ'երաշխաւորուի, առանց որուն մարդիկ զոհնիկ արարածներ են, նոյնիսկ իրենց ոսկիի զէզերուն և փոսկրեայ դահերուն վրայ:

Անոնք՝ մեր չորս արեգանները, նման աւանդութեան մեծ արուեստագէտին, խորտակեցին իրենց բամբուր, այսինքն մարդկայինը, բարձրագոյնին սիրոյն, երբ լսեցին լեռնէն անդին հնչող և զիրենք կանչող ձայնը: Անոնք այս կերպով սրբազրել կը փորձեն քաղաքակիրթ կոչուած մեր դարը, որ այնքան փոքրած է սահմանները իր զգալու և մտածելու խեղալին, նման սիրագործութիւնները չկարենալ հասկնալու աստիճան:

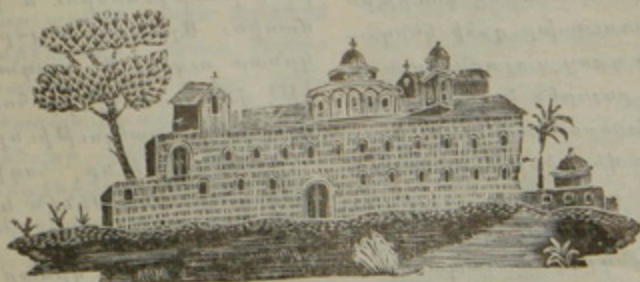
Զորս անձնուէր և պատրաստուած երիտասարդներ ևս կուզան միանալու այն փաղանդին՝ «անձինք նուիրեալք»ներու այն խումբին, որ Դուրեան և Թորգոմ կրթանուէր Պատրիարքներու օրով, և Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան ջանքերով՝ այս վերջի քառասուն տարիներուն պատրաստուեցաւ Ս. Աթոռոյ և Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ սպասին։ Կար առնն մը, երբ Հայ Երուսաղէմը կը պատրաստէր կրօնաւորներ առաւելաբար Ս. Տեղիաց պաշտպանութեան և վանական ներքին ու անմիջական պէտքերուն համար միայն։ Այդ կարիքները այսօր դարձեալ կը պահեն իրենց ամբողջական ծանրութիւնը, Միաբանութեան ուժերը սպառելու տեսակէտով, նոյնիսկ աւելի աճած ու զարգացած։ Այս ստիպողական պահանջներուն վրայ աւելցած է նաև Հայ Եկեղեցւոյ զէթ մեծ մասի հոգևոր սպասարկութեան շատ ընդարձակ պարտականութիւնը։ Ի վերջոյ պէտք չէ մոռնալ որ այսօր արտասահմանի բոլոր կարևոր կեդրոններու հոգևոր պետերն ու սպասաւորները երուսաղէմի մէջ ստացած են իրենց ուսումն ու ձեռնադրութիւնը։

Իրականութեան այս լոյսին մէջ կրկնապէս կը վարդապառի և կը վսեմանայ այն ուղին որուն վրայ զօտեպինդ կը կենան այս չորս անձնագոհները՝ և այն խտէալը, որուն զինուորագրուեցան անոնք Ասատուծոյ և Ս. Եկեղեցիին առջև, կնքելով կարմիր ուխտը իրենց հոգիին։ Եւ այդ ուխտը, կրակէ այդ շապիկը, ինչպէս կ'ըսէին հիները, դիւրին չէ հաջնիլ. և այս գիտեն անոնք որ կը խիզախեն զինուորագրուիլ Ասատուծոյ և մարդոց ծառայութեան, Հայ Եկեղեցիի ճամբով։

Արբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը իր հոգիին խորէն կը բերկրի այսօր ի տես նուիրեալներու այս խումբին, որոնք իր թիւն ու սրակը աճեցնելէ վերջ, կուզան կրելու իր սրբազան ուխտին տապանակը։ Ողջերու այս ուրախութեան կը միանան անշուշտ իրենց հոգիով այս Հաստատութեան մեծ ու սրբազան երախտաւորները, վասնզի անոնց տեսիլն է որ մարմին կ'առնէ այսկերպ, հոգևոր ժառանգութեան մը լուսակարմիր զծով։

Վստահ ենք թէ Հայ ժողովուրդը կը բաժնէ մեր այս ուրախութիւնը, և բերկրանքի յուզումով կը նայի մեզի հետ իր այս ազնիւ ու հոգևոր մշակներուն, որոնք իրմէն իրեն կ'ընծայուին։

ԽԽԲ.

Ս. ԳՐԱԿԱՆ

ՕՏԱՐԱԿԱՆԸ

ՏԱՃԱՐԸ

Յետոյ իր աշակերաններուն հետ, արեւելեան դռնէն մտաւ Տաճարի հրապարակը: Փարիսեցիներ, Սաղաւկեցիներ և Օրինաց Դպիրներ, իրենց լայնաքղանցք պատմաճաններով և խոյրերով, որոնց մազազաթէ տղարօշին վրայ պատուիրաններ կային գրուած, զիմաւորեցին սխառուներու այս փոքրիկ խումբը սաղմոսերգութիւններով, ինչպէս սովորութիւն էր ընել նման պարագաներուն:

Տաճարն իր ընդարձակ բակերով և կամարակապ սրահներովը շքեղ էր ու գեղեցիկ, որ ազօթալայր մը ըլլալէ վերջ, կը ծառայէր իրեն զատարան և ժողովալայր Սենեդրիսի նիստերուն, ինչպէս նաեւ լսարան, ուր կրօնական վէճեր և ընկերային հարցեր կը լուծուէին:

Ամէն առաւօտ, մասնաւորապէս օրերուն, կը մտնէին զոհերը, անոնց արիւնով սրբազործելու սրբարանը: Կը պատրաստուէին կրակն ու բազարջ հացը, կը մաքրուէին սրբազան անոթները և կը ծխուէին անուշաբոյր խոտերը: Երբ ամէն ինչ պատրաստ ըլլար, կը հնչէին փողերը, ապա կը բացուէին սրբալայրին հսկայ դարպասները ժողովուրդին առջև: Յետոյ կը կազմուէր կրօնական թափօրը, որ սաղմոսներու երգեցողութեամբ կը յառաջանար սիւնաշարքերու ընդմէջէն, տաւիղներու և ծնծղաներու ընկերակցութեամբ:

Քիչ մը հեռու, հեթանոսաց գաւիթին մէջ, կը սկսէր առաւծախը զոհի կենդանիներուն, սուրբ գրոց գալարներուն և խոտերուն: Այս բոլորին կուգար խառնուել լուծաշափոխներուն ազմուկը, իրական Բարեխնի մը վերածելով կրօնական այս միջնաբերդը, որուն շուրջ գիշեր ու ցերեկ շրջան կ'ընէր հաղմէական գինեալ պահակներու գունդը, պաշտպանելու, բայց մասնաւորապէս հսկելու Տաճարի անցու-գարծիւնը:

Օտարականը նայեցաւ Տաճարը լեցնող մարդերու ալիքով ծախուն և ուղղակեցաւ գէպի հեթանոսներու գաւիթը, որուն պատերը զարդարուած էին յունարէն ու լատիներէն մակագրութիւններով: Յետոյ իր աշակերաններուն ցոյց տալով ամբարհաւած և սիգածեմ փարիսեցիներն ու Սաղաւկեցիները, որոնք իրենց լայն գրապանակներով և վերարկուներուն վրայ պսպրացող երկայն ծաղերով, բոլորին ուշադրութեան առարկան էին, ըսաւ. «Կը տեսնէ՞ք այս ուռած ալիքերը, որոնք մեծածխոս ծնծղաներու նման կը հնչեն, անոնց բոլորի հոգին աւելի անկենդան է քան Մեռեալ Ընդի ջուրը, և պարապ Յուդայի անապատին չափ: Պառնիկները, զոհերն ու մեղաւորները պիտի կրնան օր մը մտնել փրկութեան նեղ դռնէն, բայց ո՛չ այս կեղծաւորները: Որովհետեւ զոհերը կը զոհնան նիւթականը, մարդասպանները կը սպաննեն կորնչելի մարմինը, պառնիկները կ'առնեն ապականած միսը, բայց այս կեղծաւորները կը պղծեն Աստուծոյ խօսքը և կը մեռցնեն հոգին: Ըշմարտութեան դէմ եղած այս թշնամանքը քանդուի է այն միակ հարստութեան, զոր բարութեան նայող աշխարհը դեռ ունի: Անոնց հոգին, սառուցիկ ինչպէս մորթը օձին և քարը գերեզմանին, չի կրնար առաքնալ, ոչ սիրոյ և ոչ ալ դժոխքի կրակներէն:

«Ով որ իրապէս մաքուր է, վախը չունի պղծուելու: Արտաքին ոչ մէկ բան կրնայ ապականել մարդը: Կոյանաց մաքրողը, եթէ չոր չի մտածեր, աւելի մաքուր է քան անոնք՝ որոնք ամէն օր մարմարեայ աւազաններու անուշաոտ ջուրին մէջ կը հեշտանան, մտածելով իրենց շնութիւններու և չարութիւններու մասին: Աշխարհի բոլոր օրէնքները չեն կրնար ուղղել և արդարացնել մարդը, եթէ փոխաւած չէ իր հոգին: Ընչաքաղցութիւնը, ահելութիւնը, վատութիւնը, հեշտասիրութիւնը, հոգիին մէջ բուսած մազեր են, բնութիւնէն և անասնութիւնէն մեղի ժառանգ մնացած. դժոխքին կրակներն անգամ չեն կրնար այրել զանոնք: «Որպէսզի կարենաք նմանիլ ձեր երկնաւոր Հօրը, որ իր արեւը կը ծագեցնէ

չարերուն և բարիներուն վրայ հաւատա-
բաղէս և իր անձրեւը կը բաշխէ բոլոր
մարդոց անխափր, պէտք է կտրենաք ու-
րիշներուն ընկոյճն՝ ինչ որ կ'ուզէք որ
անոնք ընեն ձեզիւ Այն ասան միտոյն ձեր
ներքին անասնութիւնը, որ օրէնքի ա-
ռասաններով է լսկ կապուած, պիտի
կրնայ փոխուիլ կատարելութեան»:

Ժողովուրդը առկա կը խոնարէր Սա-
բականին շուրջ: Փարիսեցիներն ու Տա-
ճարի բոլոր հոգեկոտակները իրարանցումի
մէջ էին: Անոնք կը զգային իրենց զէմ
նկատուած քարերը և առկա կ'արթննային
իրենց թմբիբէն: Հոն էին բոլոր դատա-
կարգերը, հողագործներ, արհեստաւոր-
ներ, վաճառականներ, մատաւարականներ,
մուրացիկներ, ինչպէս նաև Սիւրբոյնէն,
Եգիպտոսէն և յունական կղզիներէն եկած
աւխտաւորները, իրենց յատուկ զգեստ-
ներով:

Դպիրներէն մին, քառակուսի գլուխով
և ընկոյզի աչքերով, մօտեցաւ Սաբա-
կանին և քթթիւով իր մէկ աչքը, հար-
ցուց. «Ըձմարիս խորայնացի մը պար-
տաւոր է տաւք վճարելու կայսեր»: Ս-
աբականը նայեցաւ անոր անշարժ բայց
լայն բացուած աչքերուն, յետոյ մտերմիկ
քմծիծաղով մը ըսաւ. «Յայց տուէք ինծի
հարկին դահկանը»: Հարց տուողը ածա-
պարանքով ցոյց տուաւ գոյն: «Արո՞ւն է
այս պատկերն ու գիրը»: «Կայսեր», ըսին
բոլորը միտքերան: «Լաւ ուրիշ, տուէք
ինչ որ կայսրին է կայսեր, և ինչ որ
Ասասուծոյն է Ասասուծոյ: Սակայն կ'ըսեմ
ձեզի, թէ մարդոց քրտինքին, արցուն-
քին և արիւնին գինը եղող այս մետաղէն
աւելի անարգ բան գոյութիւն չունի
Ասասուծոյ արդար արեւին տակ: Չարիքի
այս գարշալի միջնորդը, որուն համար
որդին կրնայ սպաննել իր հայրը, կինը
իր ամուսինը, ծառան իր տէրը, խորհրդ-
դանիչն է նիւթին, որ ամէն օր կը սպաննէ
հոգարուսը հոգիները»: Սաբականին
ձայնը կը բարձրանար Տաճարի կամար-
ներուն ներքեւ, բարձր, ազատ, թեւաւոր
և ներդաշնակ երգի մը նման: Չայնը որ
չէր հասեր հաճոյքներու գէշ գինին և
չսնէր զղջումներու խաղաղ կերկերը:
Վճիռ պարգութիւնը նայուածքին, ժպի-

տին և մտածումին, որ արշալոյս մը
ինչպէս գիտէ յաղթել գիշերային ստուեր-
ներուն, կ'ընկէ՛ր բոլոր սիրտերը: Մէկը
որ կրնար մօտենալ մեղաւորներուն, ան-
մեղի բնական այժմով և անմարս բնութեան՝
մաքաւ պարգութեամբ:

Երան Երբ տէր է, այլևս գիւրա-
մասոյց չէ իր պաշտօնակիցներուն, ինչ-
պէս հարստացած աղքատը առատաձեռն չէ
աղքատներուն, և երբեմնի մեղաւորը բա-
րեկամ չէ ինկածներուն: Աւելցուք յայն
մնացորդը որ բաժինն է անցեալին, կը
թաքչի նոյնիսկ սուրբերու հոգիին մէջ:
Սակայն ինքը մեծ ծնած էր, մասնագործ
մարդկային և աստուածային բոլոր իրա-
ւունքներուն և շնորհներուն: Մանկա-
թիւն մը անարատ, որ պիտի չնսեմանայ,
նոյնիսկ մահուան ստուերներուն:

Այդ դաճնալով փարիսեցիներուն և
Օրինականներուն, որոնք իրենց թաշտուն
ծաղկեցով, ունեւ կուրծքերով իրեն կը
նայէին, ըսաւ. «Եւք կը կարծէք թէ
Երկնաւոր Հայրը աւելի ներողամիտ է
Արքայամի որդիներուն նկատմամբ, քան
օտարներուն, որոնք զինքը վերջէն ճանչ-
ցան: Այդիին տիրոջ իրաւունքն է վար-
ձատրել մշակները իր սեղանին պէս և
նոյն հափով տալ թէ՛ առատանէ ի վեր
աշխատող մշակին և թէ՛ կէսօրէն վերջ
եկողին»:

Յետոյ ցոյց տալով Տաճարը, ըսաւ.
«Կը տեսնէ՞ք այս զեղեցիկ կառոյցը,
պիտի գոյ օրը, և հեռւ չէ ան, որ քար
քարի վրայ պիտի շինայ: Անոր հետ պիտի
կարծանի նաև մեղքի այս քաղաքը, և իր
բնակիչները մոխիրներուն ներքեւ պիտի
թաղուին, ու շնագայիքը իրարու բեր-
նէն պիտի խնն անոնց այրած սկզբները:
Չեր կայսերը, արցունքին կուլ տալով,
կիթառ պիտի նուագեն օտարներու խն-
ճոյքներուն: Համատարած շարիքը արիւ-
նով պիտի ներկէ Երուսաղէմը, ինչպէս
բուրդը ներկարարի կարասին մէջ»: Ա-
բուրդը սահմակած էին, Տաճարի փլչող
քարերէն աւելի կարծր այս խօսքերէն:
Փարիսեցիներու և Դպիրներու զէմքին
վրայ սրտմտութիւնն ու գայրոյթը առ-
կուէն հոսող կուպրի պէս վար կը թա-
փէր:

Երբ Տաճարէն գաւրս կ'ելլէր, Փարիսեցիներն ու իրենց հետեւող ամբոխը իր առջեւը բերին անհաւատարիմ կին մը, բռնուած ամօթալի արարքի մը մէջ, և ուղեցին իր դատաստանը: Օտարականը նստեցաւ մեղքի աշդ ծաղիկին, որ իր դէմքը ամբողջով ծածկած կ'արտասուէր: Յետոյ դարձաւ քարերով և բիրերով գինուած ամբոխին, և անոնց աշխարհն և հագինն մէջ խրելով իր այրող նայուածքը, ըսաւ. «Ձեզի ըսուած է թէ ստորագործը պէտք է մեռնի, գողը խաշուի և պոռնիկը քարկոծուի: Սակայն ես կ'ըսեմ ձեզի թէ դուք զերծ չէք անոնց յանցանքներէն, վասնզի երբ անոնք կրեն պատիժը իրենց մարմիններուն, ձեր հագինները պիտի մթագնին: Ոչ մէկ ոճիւր կը գործուի միայն մէկ մարդու միջոցաւ. անոնց կրած պատիժին օգակը կ'սխալուած է ձեր շղթայէն: Շատ յաճախ անոնք կը վճարեն ցաւագին գինը ձեր ուրախութեան: Ձեզմէ սկսած որ անմեղ կը կարծէ ինքզինքը, ան թող նետէ առաջին քարը այս կնոջ»: Ապա ծռեցաւ և սկսաւ գրել աւաղին վրայ:

Կինը կը գողար իր ամօթին մէջ բեկուած, բայց կը լսէր տակաւ հեռացող սոսնձայնները իր հալածիչներուն: Այժմ ոչ ոք կար իր շուրջը, բացի մէկէն: Առաջին անգամ ըլլալով շնացող կինը ուղեց նայիլ իր Ազատարարին, որ գլուխը կախ կը գրէր: Հովէն կը ծածանէին Օտարականին մազերուն վէտվտուն գանգաւները, և մատները՝ որ կը շարժէին լուսաւորուած գետին վրայ, երկնքին մէջ ցոլացող աստղի մը նման: Օտարականը երբ դադարեցաւ գրելէն և իր շուրջը նայեցաւ, կնոջմէն զատ ոչ ոք կար իր քովը: «Դնա, ըսաւ անոր, և ալ մի' մեղանչեր, ներուած են քու մեղքերդ: Անմեղները լոկ իրաւունք ունին դատելու, և չկայ մէկը որ մեղք հունկնայ մարդերու այս աշխարհին մէջ. Աստուած միայն անմեղ է»:

ՄԱԿԴԱՆԱԿԱՆ ՍԵՐՆ

Բեթանիոյ իր ամառանոցին մէջ կ'ապրէր Փարիսեցի հարուստ Սիմոնը: Շատ էին իր բարեկամները և ինք հետաքրքիր

էր միշտ նոր մարդեր ճանչնալու: Տարածաշուքի լուսնի կային, թէ երբ մարդու մը շուրջ շատ խօսուէր, Սիմոն զայն իր տունը ճաշի կը հրաւիրէր: Փարիսեցին կ'ուզէր մօտէն ճանչնալ Օտարականը, որ քանի մը օրերու ընթացքին փաթարկած էր բոլոր սիրտերը, ուստի ճաշի հրաւիրեց զինքը իր աշակերտներուն հետ միասին:

Բեթանիոյ մէջ կ'ապրէր նաև Մազդաղինացի Մարիամը, յայտնի պերճազիւ մը և շատ ծանօթ Սիմոնին: Մարիամ գեղեցիկ էր, նման սկի լիճին մէջ կ'սխալուած ձերմակ ամպին: Սակայն հագին մարդոց ցիւխին վրայ նետուած վարշտակի էր նման: Իր առն սեմը միշտ ծաղիկներով էր զարդարուած, և ինք խաղաղ հոգարտութեամբ կը պերճանար, իրեն բերուած սկիներուն համար:

Իր բնակարանին սենեակները ծածկուած էին ասորական գորգերով: Անկողնագործուած բարձեր և վագրի մօրթեր կը զարդարէին բազմոցները: Ոսկի խնկամաններ կը ծխային օր ու գիշեր: Աստուները յաճախ սակայն, ընկաղմանած բարձերու վրայ, հայելիին մէջ կը դիտէր իր գեղեցիկութեան առաջին անկումները և սարսափով կը խորհէր ապագային: Անողորմ ճայն մը կարծես կը պոսար իր սկանջներուն թէ պիտի ծերանար, և սարսափի քրտինքը կը սառեցնէր ճակատը:

Հրաւերէն օր մը առաջ, Սիմոնի բարեկամ Լեին խօսած էր Մազդաղինացիին, նոր մարդարէին ըլլալիք հրաւերի մասին: Մարիամ նախ չէր ուզած հետաքրքրուիլ Օտարականով, ըսելով թէ իրենց ճամբաները նոյն չեն: Սակայն երբ Լեին իրեն պատմած էր մեղաւոր կնոջ պարագան և Օտարականին ներգաղթի կեցուածքը, Մարիամին մէջ շացած էր այս նոր Մարդարէն տեսնելու փափաքը: Յետոյ մէկդի հրելով նաւագարանը՝ որուն հետ կը զբօսնուէր, ըսաւ. «Ձեզ մէկը որ մեղի՝ պերճազիւներուն չափ ճանչնայ մարդերը, վաղը հրաւիրատունը պիտի երթամ աշխարհով տեսնելու այս նոր քարոզիչը»: Լեին մեկնելէն առաջ Մազդաղինացիին յանձնեց Սիմոնի կողմէ նուէր զրկուած ախպատարէ շիշ մը, նարդոսի իւղով լեցուն:

Բ.

Հրաւերին օրը, առաւանդէ սկսեալ, մեծ թաղմաւթիւն մը խոնարհած էր Սիմոնի տանը շուրջ և դրան առջև. բոլորն ալ կ'աղէին տեսնել Օտարականը: Կային հիւանդներ, հաաքքիւրներ և օտարներ: Ներսէս իրենց աստիճաններու կտրուկ թողմամբ էին հիւրերը և բոլորը կը սպասէին Օտարականի և իր աշակերտներու ժամանումին: Սրահը ուր կը նստէին կոչնականները, երեք թեւեր ունէր: Ընդունորանին ճակատը զետեղուած էր թաղմաստեղեան խոշոր աշտանակը: Սեղաններուն վրայ կային ներկուած հողէ բաժակներ և պղինձէ պնակներ: Հիւրերը աղմուկով և առանց իրարու մօտիկ ընելու, կը խօսէին Յովհաննէսի գլխամասն և Օտարականի հրաշագործութիւններուն մասին:

Կոչնականներէն մին, չիլ աչքերով և երկայն մօրուքով, օղակ օղակ խոսողուած, կը յայտնէր թէ կան դեղեր և զօրաւոր խտեր, որոնցմով կտրելի է բժշկութիւններ ընել: Սիմոնին քովը նստած խոթողէմ ու կեռ քիթով փարիսեցին կը պնդէր թէ Օտարականը դեւերու օգնութեամբ կ'ընէր իր հրաշքները: Սրահին անկիւնը, իր քղածիդի եզերքներուն պէս աժգոյն մէկը կտր, որ ուշագրութեամբ մօտիկ կ'ընէր ըստածները: Անիկա իր խօսքը ուղղելով բոլորին, ըստ բարձր ձայնով. «Օտարականը իրաւ հրաշքներ կը գործէ: Երկու շաբաթներ առաջ, Նային գիւղին մէջ յարութիւն առած է միամօր պատանի մը, ի ներկայութեան յաղարկուորներուն: Անիկա մարդարէ մըն է և սպասուած Մեսիան»:

Դանր լռութիւն մը յաջորդեց այս խօսքերուն:

— Սակայն Մեսիան Դաւիթի սերունդէն պիտի ըլլայ և ոչ թէ Նազարէթէն, ըստ փարիսեցիին: Միթէ Նազարէթէն կտրելի է լաւ բան սպասել: Յետոյ Մեսիայէն առաջ պիտի գար եղիան:

— Եկած է եղիան, ըստ աժգոյն քղածիդով մարդը:

— Եղիան, եղիան, կրկնեցին բոլորը, իրենց բարբաթած երեւակայութեան մէջ

պատկերելով հրեղէն մարդարէն, աղաւներու աորմի մը ներքեւ, կայծակը որ բաղին մը կը բացովաւէր, կապալաշքմապետներ, հեղեղներու մէջ նետուած, ապա հրեղէն կտրքը որ կը բարձրանար տմպերէն վեր:

Յանկարծ կռնգ առաւ բոլորին երեսկայութիւնը, որովհետեւ Օտարականն ու իր աշակերտները հիւրասրահ կը մանէին: Սիմոն գիմաւորեց գիւրնք և հրաւիրեց նստելու: Բայց նայուածքները սեւաւած էին Օտարականին: Անիկա աժգոյն էր ու քողցր, նման վղտկիւտ արձանի մը, ոսկի ջահով լուսաւորուած: Պաղաղ, սակայն լեցուն սքմով և վատահոթեամբ, նման մարդու մը որ կեանքին գաղանիքը ունի: Ժպիտով կը գիտէր իր շուրջը ու իր նայուածքին մէջ անսահման գթութիւն մը կտր, որ հայած մեղքի նման կը ծորէր իր աչքերէն: Այդ նայուածքը բարեկամներ կ'որոնէր կտրծիս իր շուրջը:

Սիմոն, որ շատ հետաքրքիր էր լսելու Օտարականը, հարցուց Անոր. «Խաբրի, ե՞րբ պիտի գայ թաղաւորութիւնը՝ որու մասին կը խօսիք, և որո՞ւն պիտի պատկանի ան»:

— Անհաշուելի է ժամանակը, ըստ Օտարականը, մինք միայն մեր արարքները կրնանք հաշուել: Ժամանակը անվերջօրէն հոսող գետն է, որու եզերքին նստած մենք մեր կեանքին պատկերները լակ կրնանք դիտել: Սակայն ամէնօրեայ և յաւիտեանութեան զացող ժամանակը ձեր մէջն է, որուն չէք ուզեր անդադաւաւ, նման այն մարդուն, որ իր արտին մէջ պահուած գտնէն անանդեակ, ուրիշ տեղեր կ'որոնէ զայն:

«Ամէն ինչ սահմանաւոր է մեր մէջ, բացի սէրէն, որ անխղիւր ճառագայթն է երկնաւոր Հօրը, մեր հոգիներուն մէջ ծաթած: Ինչ որ կ'ուզեմ ըսել ձեզի, անիկա արդէն կայ ձեր ներսը ի քուն: Ուսուցիչը իր հաւատքն ու խանդը միայն կրնայ փոխանցել իր աշակերտներուն, բայց ոչ իր հանձարը, երաժիշտը իր արուեստը, բայց ոչ իր ականջը:

«Սուղ են իմ օրերս, սակայն անսահման է իմ սէրս բոլորիդ նկատմամբ: Որքան պիտի ուզէի որ իմ խօսքերս

վերընծիւղէին ձեր մէջ, հոգին նետուած հունահերու նման, որոնց իւրաքանչիւր ոսկի հասկը իմ պատկերս պիտի վերբերէր ձեզի, իբրեւ յիշատակ ու ներկայութիւն յաւերժական: Մարդոց պէտքերը կրնան փոխուիլ ժամանակին համեմատ, բայց ոչ իղձերն ու սէրերը, որոնք յաւերժանութեան կը նային:

«Ձեր ննջած պահուն իսկ ևս ներկայ եմ ձեր մէջ, և կը քալեմ ձեր հոգիններէն: Ես կը զգամ ձեր ցաւերը և սեռախտի իւր ներքը, և ձեր երազները իմս են: Թագաւորութիւնը որու մասին կը խօսիմ ձեր մէջէն է, լեռներու ծոցը ծածկուած լիճի նման: Ինձի հետ զգացէք միշտ ինքզինքնիդ, որովհետեւ մեծ հոգիներու հետ միայն մեծ պիտի կրնաք ըլլալ, և մօտ երկնքի արքայութեան»:

Քիչ յետոյ, զարմանքի բզզիւն մը լսուեցաւ. կին մը ներս կը մտնէր, կապտորակ քօղի մը ներքեւ ծածկուած: Կը քալէր լուջ բայց թեթեւ, թռչելու պատրաստ շիկահաւի մը նման:

Եկողը Մագդաղինացին էր: Անիկա կանգ առաւ Օտարականին դէմ, իր վրայ հրաւիրելով բոլորի ուշադրութիւնն ու զարմանքը: Բազակներէն, աչքերէն և զգեստներէն կը ժայթքէին աներևոյթ կայծեր, հրդեհակալի դիտողները: Ծակախն վրայ պառկած կաթիլներ կային, նման ձերմակ մարմարին վրայ նստած գոլորշիին:

Երկուքը անխօս իրարու նայեցան, հինաւուրց բարեկամներու պէտ: Սակայն հոն նստողները աեսան միջոցը որ զանոնք իրարմէ կը բաժնէր: Միւս կողմէ զգոցին մեծութիւնը Օտարականին, որ կրնար իր մէջ առնել ամէն ինչ, նման ովկիանոսին, որուն ծոցը թափող գետերը կը կորսնցնեն իրենց անունները:

Կինը լուռ բայց բարեխառն, որուն հոգիին զարկերը կուգային հեռուներէն, մօտեցաւ և օձեց Օտարականին սաքերը նորդոսի իւզով, յետոյ սրբեց զանոնք իր մագերան հիւսքերովը:

Լուռ էին բոլորը: Կոչնաախրոջ դէմքին վրայ կը շատնային շուքերը, ժանգոտելու մօտ եղող պղինձի նման: Փարիսեցի Սիմոնը կը զարմանար թէ Օտարականը, զոր ժողովուրդը իբրեւ մարգարէ

կ'ընդունէր, ի՞նչպէս չէր կրնար գիտնալ թէ ինչ տեսակ էզ մըն է որ իրեն կ'ընէ այս պատիւը: Անիկա ականջ էր մտնուանդ Մարիամին Օտարականի նկատմամբ ցոյց տուած հատաբարութեան և յարգանքին համար:

Բոլորին զարմանքը իր գաղաթնակէտին հասաւ, երբ Հրաւիրեալը ըսաւ կնոջ, զսպաւած բայց ճառագայթուն համակրանքով մը. «Հաւատաք փրկեց քեզի, ներուած են քու մեղքերդ»: Յետոյ զանաւալով բոլորին, որոնք քարացած էին իրենց հատաբարութեանը մէջ, ըսաւ. «Ըշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի թէ ուր որ քարոզուի աւետարանը զոր եկած եմ առնալու, պիտի պատմուի սիրոյ և յարգանքի այս արարքը, որովհետեւ այս կինը օձեց զիս այսօր ի նշան պատանքին, զոր մարդերը պիտի հազցնեն ինձի, փախան իմ իրենց նկատմամբ ունեցած սիրոյն: Դատաստանի օրը, այս կինը որ օձեց զիս իւզով և սիրով, պիտի կենայ իմ Հօրս տիպին առջև, որքան իր արցունքներէն: Բարեկամը չկործանեցաւ պոռնիկներու պատճառաւ, այլ մոխրացաւ, որ պէսզի կեղծաւորներու աչքերը չկարենան տեսնել օրուան լոյսը:

«Արիւն՝ սրբազորակ է չարիքը ներդաժառութեամբ: Մեղքն իսկ թանկագին է, երբ անկէ կը բղխի զգլուծի աղամանքը: Արիւն՝ միացնել է աստղի ճառագայթը համբոյրի քաղցրութեան, գեղեցկացնել ու աղատագրել մարդը, վերածելու համար գայն հրեշտակի մը, որուն մէջ երկիրն ու երկինքը հաշտուիլ կարենան: Արիւն ուրիշ բան չէ, բայց բարձրացնել մեր շուրջինները մեզի և միասին երթալ Աստուծոյ: Ով որ կը սիրէ, իրեն պիտի ներուի ամէն բան»:

Կինը իր զորքը աւարտելէն վերջ, այլեւս չուզեց սպասել և արցունքոտ աչքերով դուրս ելաւ սրահէն: Սակայն իր հոգին ետ կը մնար իր մարմինէն: Կանգ առաւ դրան շեմին և արածօրէն նայեցաւ սրահը լեցնող բազմութեան: Ո՛րքան կը նայէր, ա՛յնքան ամէն ինչ կը թանձրանար խաւարով: Օտարականը միայն վառուած ջահի նման կը բարձրանար բոլորին վերեւ: Յանկարծ իրեն թուեցաւ թէ Ան

ալ անյայտացաւ, լծին վրայ մայր մանկ
արեւա նման:

Սիմոն մոռացութեան առաւ համար
այս միջոգէպը, հրաւիրեցինքս բաժակ-
ները լեցաւ գինիով: Սակայն լսութեամբ
ծանրորեալուած սեղանը կը թաւէր վե-
րածաւած ըլլալ սերտակոններու հաւա-
քովի մը, սերկէ անցած ըլլար կարծես
մահաւան ստուերը: Լեին սը Սիմոնին
քովը նստած էր, իր պղծիկ աշքերը լայն
բանալով ի դուր խնդով կը փորձէր:

Գ.

Յաջորդ օրն իսկ Մազդազինացիին Գու-
ղայի կնոջ հանդիպեցաւ և անոր գիրկը
խնկաւ յաւաւմանար, իր մօրմէն զառ-
ուած աղջնակի մը նման: «Սիրտս դա-
տարկ է և թեկըս ա՛յնքան յագնած, որ
եթէ երջանկութիւնը ինծի տային, դայն
բռնելու կարողութիւնը պիտի հաւնեմայի:
Լսէ, քոյրս, ի՞նչ պարտիմ ընել խառ-
ված հոգիս խաղաղեցնելու համար»:

«Պէտք է հետեիս Անոր՝ որ քեզի և
ինծի նմանները փնտռելու եկած է: Ան
միայն կրնայ քեզ փրկել աշխարհի հա-
րիքէն, նման աշգեպանին՝ որ կը քաղէ
թուփին վրայ փառելու սոսմանուած խա-
ղաղը և հնձան կը առնի, բուրումաւեա
զինիի վերածելու համար դայն: Ան միայն
կրնայ սիրել քեզ նոր սիրով, տարբեր՝
ցարդ քաւ գիտցած մարդերու բոլոր սէ-
րերէն»:

«Ես ցանկութիւն ցանեցի ամենուրեք,
ըսաւ Մազդազինացիին, և մարդիկ ինծի
եկան գիշեր ու ցերեկ, գանձ փնտռող ա-
ւաղակներու նման: Երբ կ'անցնէի երաւ-
տաղէմի փողոցներէն, մարդիկ ինծի կը
նայէին նախանձով ու սիրով, որովհետեւ
ես նման էի բրինձի հատիկին որ գիտէ
չսղաղալ սոսկերու գորշ բաղմութեանը
մէջ: Սակայն գիտեմ ու կը զգամ այժմ
թէ գեղեցեցութիւնը ստուեր մըն է, իսկ
ցանկութիւնը փայլակը անոր, և փայլա-
կին իրաւունքն է լափել սոսոզ ստուերը:
Երէկուան խնձոյքին, Օտարականին նայ-
ուածքը խառնեց գիւս և վեր հանեց ինչ
որ կը քնանար հագիւս խորը: Ո՞վ իմ
մանկութեան սակի օրեր, ո՞րքան անմիջ
ու քաղցր էիք դուք»:

Գուղայի կինը բռնեց Մազդազինացիի
ձեռքէն և ըսաւ. «Պէտք է մեղի հետ դաս,
տառնց ես նայելու: Սակայն անկէ առաջ
տնհրաժեշտ է այրել անցեալ սփրնհրաւդ
միջնորդները, բոլոր այն իրերը՝ որոնք
գինը կը կազմեն քաւ անպատուութեանը»:

«Գիտեմ, ըսաւ Մազդազինացիին, թէ
իրերը հագիւս աւնին և կը կախարդեն մեզ
ու կը կապեն իրենց: Ունիմ շատ թանկա-
գին առարկաներ, պատմաճաններ, ման-
եակներ, ծիրանի վերարկուներ, դարդեր,
արծաններ, դեղօրներ, փղսկրէ և երե-
նոսէ արկղեր, արծաթահաւ քողեր, սակի
և արծաթ արեխներ, սոնաքեր, հաշիւի-
ներ և լամբարներ, հաւովմէացի աղնուա-
կան մը նախանձի մղելու տաքիճան»:

«Այն բոլորը, ըսաւ Գուղայի կինը, որ
քաւ անցեալը կը յիշեցնեն, պէտք է
սչնչանան»:

Երկու ծառաներ իրարու վրայ դիգե-
ցին ան բոլոր կաները և կրակի տաւին
գանսնք: Շուտով մեծ բաղմութիւն մը
հաւաքուեցաւ խորոյքին շուրջ: Բոլորը
զարմացած իրարու կը հարցնէին այս
տարօրինակ երեսփէին պատճառը, ու կը
ցաւէին այրուող թանկագին իրերուն
համար:

Երբ ամէն ինչ այրեցաւ, երկու կիները
տառնց իրենց հաւեր նայելու, հեռացան
Բեթանիայէն: Իրիկնամաւ էր արդէն,
գիշերուան կապոյտ ամպերը կը ծածկէին
երեսաղէմի բլուրները: Հեռացողները
սակայն կը զգային թէ շուտով ծագող
արշալույսին մէջ պիտի բացվաւէին յա-
ւառնական առաւօտին վարդերը:

Սիմոնի հրաւերէն վերջ, Լեի քանիցս
սեղած էր հանդիպիլ Մազդազինացիին,
սակայն զարմանքով միշտ փակ գտած էր
անոր տան դուռը:

Գ.

Օտարականը երբ երիքով կը գանուէր,
իրեն լուր բերին թէ իր բարեկամ Պա-
գարսը ծանր հիւանդ է: «Մահացուցիչ
չէ՝ այդ հիւանդութիւնը», ըսած էր Ան
իր շուրջիններուն, որոնք կը զարմանա-
յին իր այս անտարբերութեանը համար:
Քանի մը օրեր վերջ սակայն, ըսաւ իր
աշակերաններուն. «Մեր Ղազարոս բա-

բեկամբը ննջեց, հրթմանք արթնցնելու գինքը»:

Երբ Բեթանիոյ մօտեցան, մեռնողին զոյգ քոյրերը՝ Մարիամ և Մարթա, լսելով Օտարականին եկան և ըսին միտքերուն. «Եթէ հոս ըլլալիր, մեր հղբայրը չէր մեռներ»:

«Ո՞ւր գրիք զայն», ըսաւ Օտարականը յազուած: Երկու քոյրերը առաջնորդեցին գինքը ննջեցեալի գերեզմանին քով և սկսան զառնօրէն արտասուել: Օտարականը փղձկեցաւ անոնց լացէն: Յետոյ մօտեցաւ գերեզմանին և հրամայեց որ վերցնեն քարը: Կարճ աղօթքէ մը վերջ, մօտեցաւ բացուած խռոսին և բարձր ձայնով կանչեց. «Ղազարոս, կը բուէ որ ննջես, դուրս եկուր»:

Եւ բոլոր ներկաներու քարացուցիչ զարմանքին մէջ մեռեալը դուրս եկաւ, գթիլով ու զայթիլով, որովհետեւ իր ձեռքերն ու ոտքերը հրիգապատ էին և երեսը վարչամկով ծածկուած: Տժգոյն էր ան և աչքերը չուէին փայլ: Անպատում երազի մը մէջ խորասոյգ, ատրտամօրէն կը նայէր ամենուն: Երբ իր աչքերը տակաւ վարժուեցան լոյսին, քոյրերուն օգնութեամբ տուն վերադարձաւ, առանց որոշապէս կարենալ ըմբռնելու իմաստը այս երկար քունին և իր շուրջիններու արցունքներուն:

Երբ տուն հասան, Մարիամ և Մարթա պատրաստեցին սեղանը, և յարուցեալը կերաւ իր քոյրերուն և բարեկամներուն հետ: Բոլորը լուս էին այս անլուր իրականութեան տաջ: Անոնց համար դիւրին չէր մարսել այս անակնկալը: Մարիամ կը նայէր Օտարականին և կը մտածէր մահուան պարտութեան մասին, որ սիրոյ յաղթանակն էր գերազանցապէս, ու կ'արտասուէր ուրախութենէն:

«Ինչո՞ւ կը զարմանաք, ըսաւ Օտարականը, մահուան իմաստը կեանքին մէջն է: Ամէն մարդ իր հոգիին մէջ ունի անյայտ դաղանիքը Թիեզերքին և շրթներուն վրայ անծանօթ բառը վերջի վաղորդայնին: Բուն, մութով կապուած իր աչքերով, չի կրնար տեսնել լոյսին խորհուրդը: Եթէ կ'ուզէք ըմբռնել մահուան գաղանիքը, լայն բացէք ձեր սիրտը մեծ

կեանքին, որ օրերով և տարիներով չի սահմանուիր: Որովհետեւ կեանքն ու մահը նոյն են, ինչպէս գետն ու ծովը, ամպն ու անձրեւը:

«Զեր յոյսերէն և իղձերէն անդին կայ ձեր լուս գիտակցութիւնը, նման ձիւնին տակ ծածկուած սերմերուն, որոնք դարունը կ'երազեն: Վստահեցէք ձեր երազներուն, որովհետեւ անոնց վրայ միայն կրնայ բացուիլ յաւիտենութեան դուռը:

«Մեռնիլ ուրիշ բան չէ, բայց մերկ կենալ մահուան հովին և հալիլ արեւին մէջ: Զեր վախը մահէն տւելի է, քան մահը ինքնին: Լուսեման գետնն ըմպողը միայն կրնայ երգել, և լերան կատարը հասնողը միայն կը սկսի բարձրանալ: Երբ ձեր արունգները կ'փին հոգին, այն տանն միայն դուք կրնաք պարել հոգիին պարը: Ես եմ կեանք ու յարութիւն, ով որ ինձի կը բարձրանայ՝ իր հաւը կը թողու մահը»:

Անցնող շաբթուան ընթացքին, երկու մեծ իրադարձիւններ ցնցած էին Բեթանիոն ու իր շրջակայքը. Ղազարոսի յարութիւնը և Մագդաղինացիի Օտարականին աշակերտելու որոշումը: Ու շատեր սկսած էին մտածել, թէ կեանքը փոխելու վրայ էր իր համբան:

Ե.

(Շարունակելի՛ 4)

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ՀԱՒԱՏՔԻ ԴԵՐԸ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻ ՄԷՋ

«Եթե ունիցիք հաւատաւ Բան զհաս
մանականայ, առաջիք լինիւն այս-
միկ՝ փոխեաց առի անդր, եւ
փոխեցի. եւ ոչինչ անհնարին
լինիցի ձեզ. (ՄԱՏԹ. ԺԷ. 19):

Քրիստոնէութիւնը հաւատքի կրօնք է։ Քրիստոնէական կեանքը հաւատքով կը սկսի, հաւատքով կը շարունակուի եւ հաւատքով ալ կ'արդիւնաւորուի։ Սակայն խոսքով, քրիստոնէայ ըլլալը բառին լայն իմաստով կը նշանակէ հաւատացեալ ըլլալ։ Ի՞նչ բաներու հաւատալ։ Հաւատալ Աստուծոյ գոյութեան, Յիսուս Քրիստոսի փրկարար զօրութեան, Ս. Հոգիի ներգործող ոյժին, յուստեական կեանքի, ճշմարտութեան, սիրոյ եւ արդարութեան վերջնական յաղթանակին, ինչպէս նաեւ Ս. Աւետարանի հոգեպարար սկզբունքներուն եւ կենսաբաշխ վարդապետութեանց։

Ի՞նչ է հաւատքը։ Ըստ Երրայեցեաց Թուղթի հեղինակին, «Հաւատք յուսացում բանեումն հաստատելուն եւ չեւեցած բանեումն ապացոյցն եւ (Երր. ԺԱ. 1)։ Հաւատքը ըմբռնում եւ կամ վստահութիւն մըն է անձի մը, բանի մը, վարդապետութեան եւ կամ յայտարարութեան մը։ Զօրօրինակ, մէկը մեզի կը խոստանայ ու կ'ըսէ. «այսինչ բարիքը որոշած եմ ձեզի ընել», եւ մենք իրեն կը հաւատանք, անոր համար որ այդ մարդուն հանդէպ վստահութիւն ունինք։ Հետեւաբար, հաւատքը սերտ աղերս ունի վստահութեան հետ։ Այլ խոսքով, Աստուծոյ հաւատալ կը նշանակէ Աստուծոյ վստահիլ։

Հաւատքը բանալի մըն է որ կը բանայ մեր առջեւ երկնային շնորհաց գանձերը, եւ որով կ'օժտէ մեզ աստուածային օրհնութիւններով։ Հաւատքը կը նմանի գրամատան խնայողական անտուկին մէջ ի պահ պահած գումարի մը՝ որ կարօտութեան վայրկեաններուն մեր օգնութեան կը հասնի։ Բայց հաւատքը պէտք է միանայ առաքինի

գործերու։ Յակորոս առաքեալ կ'ըսէ. «Ինչպէս մարմինը առանց հոգիի մեռած է, նոյնպէս ալ հաւատքը առանց գործերու մեռած է։ Սատանաներն ալ կը հաւատան Աստուծոյ, բայց ի՞նչ օգուտ, առաքինի գործեր չեն կատարեր։ Հետեւաբար այդ տեսակ հաւատքը ապարդիւն է եւ անպէտ։

Գերման մեծ բանաստեղծ Կէօթէ կ'ըսէ. «Եթե հաւատք ունիս, ի սէր Աստուծոյ, սուր անկէ ինձի մաս մը. իսկ եթէ տարակոյսներ ունիս, ինչի պահէ զստեմ, հանգի անոնցմէ եւ շատ ունիմ ետեւ։ Ինչ որ է իրզը ինքնաշարժին եւ թէք թռչունին, նոյնն է հաւատքը քրիստոնէային համար։ Առանց իրզի ինքնաշարժը չի շարժիր, առանց թէքի թռչունը չի կրնար թռչիլ, նմանապէս առանց հաւատքի քրիստոնէական կեանքը ոչ կ'ապրուի եւ ոչ ալ կը քարոզուի։ Անհաւատ մը կրնայ առողարարչութեան վրայ դատախոսութիւն մը տալ եւ յաջողիլ, սակայն չի կրնար Քրիստոսի Աւետարանը քարոզել, եւ, բառին յաւազոյն իմաստով, հոգեւոր շինութիւն յառաջ բերել, սիրտերը յուզել, խղճմանքը արթնցնել եւ մեղաւորները դարձի բերել։ Եթէ կենաց Բանին քարոզիչը Ս. Հոգիին կրակը չունի իր սրտին մէջ, չի կրնար այդ կրակը բռնկցնել ուրիշներու սրտին մէջ։

Հաւատքի գերը մարդկային առօրեայ կեանքի մէջ շատ ակնհիշ է։ Հաւատքը աղբիւր է միսթարութեան։ Երեւակայեցէք երկու անհատներ՝ որոնք միեւնոյն պարագաներու ներքեւ յանկարծ միեւնոյն դժբախտութեան կը մատնուին, մէկը անհաւատ իսկ միւսը հաւատացեալ։

Անհաւատ ի՞նչ կ'ընէ առանկ պարագաներու ներքեւ։ Ան իսկոյն կը դանդաղի Աստուծոյ դէմ, բնութեան դէմ, բախտին դէմ, իր միջավայրին դէմ. նոյնիսկ կը հայհոյէ Աստուծոյ, եւ երբեմն ալ քայքայ մը աւելի առաջ կ'երթայ եւ յուսահատութեան մէկ նոպային մէջ անձնասպանութեան զիւ մեղով՝ իր կեանքին վերջակէտը կը դնէ։ Եթէ երանելին կըրք Ժողովինը՝ որ անհաւատ քննարկներ կը կրէր, իր արկինը՝ որ անհաւատ էր, իրեն դառնալով ըսաւ. «Ինչո՞ւ այսպէս կը տառապիս, «Աստուծոյ դէմ հայհոյե եւ մեղիր» (Երր. Բ. 9)։ Բայց Եթէ այդպէս չըրաւ, քանզի հաւատացեալ էր։

Այս է պէս անհաւատ կեանքի մը իսկական պատկերը՝ որ դուրկ է Աստուծոյ Ս. Հոգիի սփոփանքէն, և ուստի նաև հոգեկան ներքին զոհանակութենէ։

Հաւատացեալը ինչ կ'ընէ։ Ան ասանկ պարագաներուն իր հաւատքին կը կոթնի, հաւատքը իրեն տեսիլք կուտայ, Աստուծոյ հանդէպ աստուկ վստահութիւն կը ներշնչէ, որով աւելի կը զօրանայ իր հաղորդակցութիւնը Աստուծոյ հետ, և կը ստանայ Անկէ ոչ միայն մխիթարութիւն՝ այլ միաժամանակ նաև նորանոր օրհնութիւններ։ Զարմանալի չէ որ երբեքն այսպիսի հաւատացեալ մը զինքը մխիթարելու եկողներուն ինքը մխիթարութիւն պատճառէ։ Ասիկա պարզապէս արդիւնքն է հաստատուն հաւատքի։

Հաւատքը քրիստոնեային ոյժ կուտայ նաև յաղթելու իր կիրքերուն — բարկութեան, նախանձի, տակուլութեան, ցանկութեան, մտատանջութեան և աշխարհի այլ և այլ փորձութիւններուն (Ա. Յովհ. Ե. 4-5), և մինչև իսկ ի վիճակի կ'ընէ զինքը մահուան դէմ անպարէկ կարողուլ։ Երբայց Թուղթին փկ. գլխուն մէջ կը յիշուին կարգ մը մարդոց անունները՝ որոնք իրեն հաւատքի զիւցազուններ ոչ միայն աշխարհի յաղթեցին, այլ մինչև անգամ մահը առ ոչինչ համարեցին։ Հաւատքին մէջ արդարև ա՛յսքան մեծ ու հիասքանչ ոյժ մը կայ։

Հայ ժողովուրդի պատմութեան մէջ Բաշն Վարդան և Վարդանանք քրիստոնէական լոյս հաւատքը պաշտպանելու համար իրենց կեանքը զոհեցին, մեռան բայց հաւատքը չուրացան։ Պարսից աշխարհը ապշած մնաց հաւատքի այս անպարտելի ոյժին առջև։ Մենք Հայերս այսօր մեր քրիստոնէութիւնը կը պարտինք Բաշն Վարդանի և իր ընկերներու հաւատքի այս զիւցազնութեան, ինչպէս նաև մեր նախահայրերու անխախտ ու անսասան հաւատքին, որով անոնք պահելով Հայց. եկեղեցւոյ անկասկածելի ու միասնականութիւնը՝ կրցան մեզի հասցնել զայն անդթար։

Նոր Ախտի մէջ Աբրահամ ահաւատքի հայրս կոչուած է, անոր համար որ հեթանոսական միջավայրի թանձր խաւարին ներքե կրցած է կենդանի Աստուծոյ հետ հաղորդակցութիւն մշակել, իր անսասան հաւատքին իրեն արդիւնք։ Հայր Աբրահամ

այդ հաւատքը մինչև վերջը պահեց՝ որը իրեն արդարութիւն սեպուեցաւ (Հոգմ. Դ. 3, Յակ. Բ. 23)։ Իսկ Նոր Ախտի մէջ Պօղոս առաքեալ ուրիշ մեծ ախոյեան մըն է հաւատքի։ Ինչպէս Յովհաննէս սիրոյ առաքեալ կը կոչուի, Պետրոս՝ յոյսի, նոյնպէս Պօղոս ալ հաւատքի առաքեալ մըն է։ Բանդի իր զրութիւնները լեցուն են հաւատքի ջատագովութեամբ։ Նա ինչ ծառայութիւն որ մատուց քրիստոնէութեան՝ զայն կը պարտի իր հաւատքի ոյժին։

Յիսուս հիմնադիրն է քրիստոնէութեան, իսկ Ս. Պօղոս՝ անոր աստուածաբանութեան։ Յիսուս քրիստոնէութիւնը տարածեց միայն երուսաղէմի և անոր անմիջական շրջանակին մէջ, և Պաղեստինէն դուրս չելաւ։ Բայց Պօղոս առաքեալ քրիստոնէութեան շարժումը Պաղեստինի անձուկ շրջանակէն դուրս հանելով՝ տարածեց Սիւրիոյ, Կիլիկիոյ և Փոքր Ասիոյ մէջ, և ասով ալ չզոհանալով՝ Եւրոպական ցամաքամասը անցաւ և տարածեց զայն Եւրոպայի մէջ ալ։

Պօղոս առաքեալ այս աշխարհի վրայ ապրեցաւ մօտաւորապէս 68 տարի։ 36 տարեկան էր երբ դարձի եկաւ և քրիստոնեայ դարձաւ ըստ ոմանց կարծիքին, ապա 32 տարի առաքելական պաշտօն կատարեց, բայց այդ շրջանի առաջին մի քանի տարիները իրեն համար պատրաստութեան տարիներ եղան, յետոյ 5 տարի (*) բանտարկութեամբ ժամանակ անցուց։ Իր ամենէն գործունեայ և արդիւնաւոր տարիները եղան Յ. Տ. 47էն մինչև 57։ Այս 10 տարիներու ընթացքին, Սուրբ Պօղոս երեք առաքելական մեծ ճամբորդութիւններով կրօնա-

(*) 2 տարի երուսաղէմի մօտ կեսաթիոյ մէջ (Գործք, ԻԴ. 27), 2 տարի Հռոմի մէջ (Գործք, ԻԸ. 30-32), տարի մըն ալ Հռոմի կառավարութեան հսկողութեան ներքե՝ ճամբորդութեամբ (Գործք, ԻԷ. և ԻԸ. գլուխներ), որը նաև տեսակ մը բանտարկութիւն էր։ Հռոմի մէջ երկու տարի բանտարկութենէ ազատ արձակուելէ ետքը (Բ. Տիմ. Դ. 16-17) անգամ մըն ալ բանտարկուեցաւ հոն՝ իր կեանքի վերջին օրերուն (Բ. Տիմ. Դ. Ե)։ Այս երկրորդ բանտարկութիւնը աւելի ծանր էր, մեթ սենեակի մը մէջ չղթայակապ և խիստ հսկողութեան ներքե։ Մենտիփորոս երբ այցելելու ուղեց՝ շատ զժուարթութիւններ կրելէ վերջ հաղի գտաւ զինքը (Բ. Տիմ. Ա. 16-18)։

կան աչքառու յեղաշրջում յառաջ բերաւ հեթանոս երկիրներու մէջ, Յունա-Հռոմ մէկական աշխարհի կարեւոր կեդրոններուն մէջ քրիստոնէութեան շարժումը տարածելով և ամէն տեղ կեկղեցիներ հիմնելով:

Փորձառու ու սազմագէտ մեծ գործադրներ ու երկրակալներ երբ երկիր մը գրաւել կ'ուզեն՝ նախ գիւղերը և աննշան վայրերը չեն գրաւեր, այլ մեծ քաղաքները, որով արդէն գիւղեր, գիւղաքաղաքներ և շրջակայ բոլոր վայրեր ինքնաբերաբար գրաւուած կ'ըլլան:

Պօղոս առաքեալ ալ իր հոգեւոր երկրակալութեան մէջ նոյն մեթօտը գործածեց: Զորօրինակ, երբ Փոքր Ասիոյ մէջ քրիստոնէութիւնը կը տարածէր, Կադասիոս քաղաքի պէս մեծ կեդրոնի մը մէջ գործաւոր եկեղեցի մը հիմնեց (այժմ այդ քաղաքը Անգարա անունի ներքն՝ Թիւրքիոյ մայրաքաղաքն է): Յետոյ ուրիշ մեծ կեդրոնի՝ Կոզոս քաղաքի մէջ եկեղեցի հիմնեց, նոյնպէս յաջողեցաւ եկեղեցի հիմնել Եփեսոսի նման Փոքր Ասիոյ ամենամեծ կեդրոնի մը մէջ՝ որ յոյներու և հռոմէացիներու Արտեմիս կամ Տրամա աստուածուհիին փառաւոր ու հոյակապ տաճարը կար (Կորնթ., ԺԺ. 24-28). որ աշխարհի եօթը հրաշալիքներէն մէկը կը նկատուէր:

Ապա երբ եւրոպական ցամաքամասը գնաց, հոն ալ նոյն ձեռով եկեղեցիները մեծ քաղաքներուն մէջ հիմնեց, ինչպէս Փիլիպպի մէջ՝ որ Մակեդոնիոյ նշանաւոր նաւահանգիստն էր, Թեսաղոնիկէի մէջ՝ որ հիմա Սալոնիկ կը կոչուի, Կորնթոսի մէջ՝ որ մեծ ու վաճառաշահ քաղաք մըն էր այն ատեն և այլն: Ահա՛ այսպէս, տասը տարուան ընթացքին, Աւետարանի փրկարար լոյսովը ողողեց հեթանոս աշխարհը:

Պատմութեան մէջ ասոր դուգահեռական միայն մէկ դէպք կրնայ յիշուիլ, այն է, Փրկչական թուականէն երեք ու կէս դարեր առաջ, Մեծն Աղեքսանդրի երկրակալութիւնը, որով նա կարճ ժամանակի ընթացքին, միայն 12 տարուան մէջ, աշխարհի այդ ատենուան ծանօթ մասերը գրաւեց և այդպիսով տէրը դարձաւ աշխարհի: Սա տարբերութեամբ միայն որ իր երկրակալութիւնը քաղաքական էր, իսկ Պօղոս առաքեալի երկրակալութիւնը կրօնական կալ-

ուածի վրայ տեղի ունեցաւ: Ուրիշ տարբերութիւն մը. երբ Մեծն Աղեքսանդր երկրակալութեան սկսաւ, հայրը՝ Մակեդոնիոյ Փիլիպպոս թագաւորը, արդէն մեծ բանակ մը պատրաստած էր այդ նպատակին համար: Նոյնպէս ուրիշ մէկ տարբերութիւն. Մեծն Աղեքսանդր առջև իրեն դիմադրող մեծ ոյժ մը չուներ քացի Պարսկաստանի պետութենէն, և ան միւս երկիրները նուաճելէ վերջ Պարսկաստանն ալ խոտորհեցաւ իր սուրին առջև:

Իսկ Պօղոս առաքեալ իր ձեռքը սուր չուներ, իր ետեւ բանակ չուներ, միայն նարական ընկերութիւններ չուներ, զրամ չուներ, դաշնակիցներ չուներ, և ոչ ալ նիւթական միջոցներ: Բայց չմտնանք ըստիւթէ մեկ բան միայն ունէր՝ որ սմէն բան կ'արժէր, այն ալ իր զօրաւոր հուսափէր: Այո՛, իր հաւատքն էր որ կատարեց այս հրաշքը: Յիսուս ըսաւ. «Եթէ մանաւնիս հասից չափ հաւատ ունենա, եւ այս լիւթն ըսէ՛ յէ այս տիղէն ուրիշ եղ փոխադրուէ, պիտի փոխադրուի, եւ բան մը անհնարին պիտի չըլլայ ձեզի»:

Պօղոս առաքեալ ոչ միայն դիւրութիւններ չուներ, այլև իր առջեւ անթիւ ու անհամար խոչընդոտներ կային. լիոներու պէս կուտակուած խոչընդոտներ ունէր, բայց իր զօրաւոր հուսափին առջեւ այդ բոլոր իրենց տիղերէն շարժեցան ու հալեցան: Երևւակայեցէ՛ք, Պօղոս առաքեալ Ատուծի զատ դաշնակից չուներ: Հալածանք կար հրեաներու կողմէ, հալածանք կար հեթանոսներու կողմէ, հալածանք կար Հռոմի կառավարութեան կողմէ: Այսպէս՝ ներսէն-խոչընդոտներ, դուրսէն խոչընդոտներ, ամէն կողմէն դժուարութիւններ զինքը պաշարած էին. բայց ինք առանց յուսահատելու քալեց շարունակ անկոխ ճամբաներու վրայէն: Ըսուած է թէ անկոխ ճամբաներու վրայէն քալողներ յաճախ ոսկիի հանքերու կը հանդիպին: Պօղոս առաքեալ իսկապէս հանդիպեցաւ շատ մը ոսկի հանքերու ու ադամանդեայ պատեհութիւններու, և իր հաւատքին ոյժովը պատեհեցաւ վերջապէս յաջողութեան դապիեպսակովը: Իր այս կեկղանի հաւատքն էր որ իր առջևը ցցուած բոլոր խոչընդոտները խորտակեց ու յաջողութեան ճամբան հարթեց:

Ի՞նչ եղաւ Մեծն Ազեքսանդրի կեանքին վերջաւորութիւնը։ Ան երբ յաջողեցաւ և այլևս իրեն ընկիւք բան չմնաց, յաջողութենէն զուրկ դարձաւ։ Երբ մարդ մը ծոյլ է և ընկիւք գործ մը չունի, Սասանեան զինքը պարագ չի թողուր, այլ չարութեան կ'առաջնորդէ, ինչպէս առաջնորդեց Մեծն Ազեքսանդրը՝ որ ինքզինքը զնշխարութեան, անառակութեան և հեշտամոլութեան տուաւ։ Այս իսկ պատճառաւ, 33 տարեկան ծաղիկ հասակին գերեզման իջաւ։ Թէև աշխարհի յաղթեց՝ բայց իր անձին վրայ յաղթանակ չկրցաւ տանիլ։ Հրէից իմաստունը կ'ըսէ. «Իր ոգին զսպուլ բաղաւ գրաւոյկն աւելի լաւ է»։ Իր մահէն վերջը իր գրաւած երկիրները մասերու բաժնուեցան։ Իսկ Պողոս առաքեալ այսօր Քրիստոնեայ եկեղեցիներու հորիզոնին վրայ փայլող լուսաճաճանչ ու լուսաշող աստղ մըն է։ Մեռած է թէև, բայց տակաւին կը խօսի եկեղեցիներուն մէջ՝ իր Թագ թերուն ընթերցումով, իր հանը թողած գեղեցիկ տպաւորութիւններով։ Ինչպէս նաև քրիստոնէութեան հանգէպ իր ցոյց տուած հաւատքի զիւցազնութեամբ։

Եթէ Պողոսառաքեալ դարձի եկած չըլլար և կամ դարձի գալէն վերջը իր այդ գործարք հաւատքը չունենար, իր ձեռքով այդ հրաշքը չէր կատարուեր, և քրիստոնէութիւնը հրէական կաղապարին մէջ մնալով՝ մէկ երկու դար վերջը իր հմայքը պիտի կորսնցներ և պիտի ձուլուէր հրէութեան մէջ ու վերջանար։ Բայց շնորհիւ Պողոս առաքելի հաւատքով ըրած այս հոգևոր երկրակալութեան կամ յաղթանակին, քրիստոնէութիւնը հրէութենէ բոլորովին տարբեր, համամարդկային և հոգևոր կրօնք մը դարձաւ, և մենք այսօր կը վայելենք անոր բոլոր օրհնութիւնները։

Նախօրէն Պոնաբարդ բիրտ ոյժի հաւատացող մէկն էր, և իր բանակի ոյժին կոթնած՝ ինքզինքը ամէն բանի կարող մէկը կը համարէր։ Այնքան ինքնավստահութեամբ և բարի փառասիրութեամբ տալարուած էր որ որեւէ բան իրեն համար անհնարին և կամ անկարելի չէր նկատուի։ Նոյնը թէև կը պնդէր Պողոս առաքեալ ևս, բայց սա տարբերութեամբ որ հեթանոսաց առաքեալը Քրիստոսով ինքզինքը ամէն

բանի կարող մէկը կը համարէր։ Ահա բուն իր բառերը. «Յամենայնի կարող եմ այնու (Քրիստոսի) որ զօրացոյցն զիս» (Փիլիպ. Գ. 13)։

Ի՞նչ եղաւ Մեծն Նախօրէնի կեանքին վախճանը։ Սուրբ Հեղինէ կողիւ խոնաօղին մէջ աքսորի սև հացը ուտելով և մի քանի տարի այսպէս տառապանքի չըջան մը բոլորելէ վերջը իր հոգին աւանդեց։ Իսկ հաւատքի մեծ ախոյեան հեթանոսաց առաքեալը երկու հազար տարիներէ ի վեր ներշնչումի մեծ աղբիւր մը եղած է իրական հոգևոր գործիչներու, հաւատացեալներու և բոլոր քրիստոնեայ աշխարհի համար։ Մեռած է, բայց իր կեանքովն ու խօսքերովը տակաւին կը խօսի մեզի։

Ինչպէս Հին Աւիստի մէջ Արրահամ հաւատքի հայր կոչուած է և Նոր Աւիստի մէջ Սուրբ Պողոս հաւատքի մեծ քարոզիչ կը նկատուի, նմանապէս Հայ եկեղեցոյ մատմութեան մէջ ալ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ հաւատքի մեծագոյն ախոյեան մըն է։ Կուսքերուն երկրպագութիւն չընելուն համար՝ բազում և ծանրածանր չարչարանքներու ենթարկուեցաւ, ամենէն վերջը Արտաշատի խոր վիրաւը նստուեցաւ և մնաց հոն 17 երկար տարիներ, բայց իր հաւատքը չուրացաւ։ Ինչո՞ւ. որովհետեւ Լուսաւորիչ իրական քրիստոնեայ հաւատացեալ մըն էր։ Պողոս առաքելը երբ իր առաքելական պաշտօնին մէջ ամէն տեսակ դժուարութիւններու տակաց, այսպէս ըսաւ. «Եւ այս չարչարանքները կը կրեմ, բայց ամօր չեմ սեպեր, վասնզի զիսեմ քեզ օրհնեալացեալ եմ» (Բ. Տիմ. Ա. 12)։ Նոյն խօսքը շխտեւ է նաև Ս. Գր. Լուսաւորիչի համար։ Ան ալ զիտէր թէ օրհնեալ հաւատացած էր։

Եւ ահա այս իսկ պատճառաւ, Թաղէոս և Բարթողիմէոս առաքեալներէն վերջը ինքը եղաւ Հայց. եկեղեցոյ մեծ հիմնադիրը, նուիրապետը և առաջին կաթողիկոսը։ Յետոյ իր քայլերուն հետեցան Մեծն Ներսէս, Սահակ Պարթև, Մեսրոպ Մաշտոց, Գրիգոր Նարեկացի, Ներսէս Շնորհալի, Գրիգոր Տաթևացի և ուրիշներ, որոնք իրապէս Հայց. եկեղեցոյ հաւատքի ներկայացուցիչները եղան։ Հայ եկեղեցին կաղմակերպեցին, անոր համար աղօթքներ գրեցին, շարականներ յօրինեցին, և այս-

պէս Հայ Եկեղեցին պահեցին ու պահպանեցին և մեզի հասցուցին: Այս բոլորին համար աշխատեցան, տքնեցան, զոհեցին ու տառապեցան, քանզի կոչուեալ ու հաւատքով մօտեցած էին իրենց սուրբ պաշտօնին: Աստի յաջողեցան իրենց կոչումը իրագործել ամէն կերպով:

Հեղեթ կ'ըսէ. «Հաւասքը անհրաժեշտ պայման է յաջողութեան համար»: Ըստ թո՛ւմ մաս էըթրիւ, «հաւասքը ողնայարն է բնկեալական կեանքին: Վերցուր զայն մաքրոց մեջէն, անա բնկեալութիւնը կը կործանի իսկոյն»: Իսկ ծաքոպին կ'աւելցնէ. «Սեկարեիլի է ներսանալ ուրեւ բանի մեջ, նախապէս առանց սակայն հերոսանալու հաւասքով»:

Հաւատքը հոգևոր տեսիլք ստեղծած էր մեր նախահարց մէջ, ինչպէս նաև հոգևոր իրականութեանց մտահանգիստութեան մասին ներքին համոզում գոյացուցած: Ասկա բարոյական ու իմացական երևոյթ մըն է՝ որ սերտ կապակցութիւն ունի հմտութեան հետ: Հաւատալու համար հմտութիւն պէտք է, իսկ հմտութիւնը ձեռք կը բերուի լսելով ու կարդալով և լսուածն ու կարդացուածը իւրացնելով: Ս. Գրոց բառերով՝ «Հաւասքը լսելէն է եւ լսելը Աստուծոյ խօսքէն» (Հոովմ. Ժ. 17): Մեր նախահարցիւրը Աստուծոյ խօսքը մեզմէ շատ աւելի լաւ սերտած ու իւրացուցած էին:

Ի՞նչ է հաւատքի օգուտը գործնական կեանքի մէջ: Հաւատքը կը խորացնէ մեր համոզումը հոգևոր իրականութիւններու հանդէպ, տաղնապի պահերուն մեզ աւելի կը մօտեցնէ Աստուծոյ, և կը ներշնչէ ու կ'ոգևորէ մեզ մեր առօրեայ կեանքին մէջ: Հաւատքը առևտուրի մէջ ևս կարևոր է: Իր գործին վրայ հաւատք չունեցող վաճառականը կը ձախողի: Ըստ Փիէո Լը Տուի, «Պժմախոսքն բախաւորութիւնը իր հաւասքն է, իսկ բախաւորին ղժմախոսքն իր յուսախաբութիւնը»:

Կեանքը պայքար մըն է, լաւ ևս է ըսել թարրի պատերազմ: Այս թարրի պատերազմը պատերազմիւ համար Պօղոս առաքեալի պէս, մեր չուրջն ալ զժուարուծութիւններ ու խոչընդոտներ ամէն օր լիռնեալու նման կը կուտակուին, բայց ընտանեկան կեանքի մէջ, բայց ազգային կեանքի մէջ, բայց առևտրական, ընկերական, կր-

թական, եկեղեցական շրջանակներու մէջ և ամէն տեղ: Այս լիռնալուտակ զժուարութիւններուն առջև ի՞նչ պէտք է ընել:

Մարգրիկ այսպիսի զժուարութիւններու երբ կը հանդիպին՝ զանոնք երկու կերպով լուծել կը քանան: Ոմանք այդ զժուարութիւններուն մի քիչ զմաղրելէ վերջ կը յուսահատին և իրենք գիրենք մոլութիւններու կը յանձնեն, ապա մոլութենէ մոլութիւն տուտելով բարոյական մեծ անկում մը կ'ունենան: Ասկա լուծում մը չէ, այլ ձախողութիւն մը և պարտութիւն մը: Ընդհանրապէս կեանքը առանց խեղճի ապրող անհաւատ մարդիկ այս տեսակ ձախողութիւններու կը մասնուին:

Իսկ Պօղոս առաքեալի պէս հաւատքի ախոյեաններ յուսահատութեան չեն հաւատար, կը պատերազմին կեանքի թարրի պատերազմը: Մինչև իրենց արեան վերջին կաթիլը և որով կը պահեն իրենց հաւատքը մինչև վերջը: Ապա իրաւունք կ'ունենան ըսելու. «Ինչպէս պատերազմը պատերազմեցայ, ընթացքը կատարեցի, հաւատքը պահեցի: Այսուհետեւ ինձի համար կայ ու կը մնայ արդարութեան պատկը, զոր Տէրը՝ արդար պատուարը, արախ հատուցանէ այն օրը, ու ոչ թէ միայն ինձի, հապա այն աւանդուն ալ՝ որ անոր յայտնուիլը սիրեցին» (Բ. Տիմ. Դ. 7-8):

Սրբազան Մատեանը կ'ըսէ. «Արդար հաւասքով կ'ապրի» (Հոովմ. Ա. 17): Թրիստոնեայ կոչուիլ և առանց հաւատքի ապրիլ՝ քրիստոնէութեան համար մեծ անարգանք մըն է: Պէտք է հաւատքով ապրինք և մեր նախահարցիւն լոյս հաւատքէն չհեղինք. մեր առջևը ցցուած լիռնալուտակ զժուարութիւնները կրնան իրենց տեսիլքի շարժիլ ու չէզոքանալ, «եթէ մանանիսի հասին չափ հաւասք ունեն սեմ», եթէ մեր զժուարութիւնները ահողջողին չլուծուին իսկ, մեր երկնաւոր Հայրը մեզի ոյժ կուտայ զանոնք յաղթահարելու և անոնց վրայէն քաշելու:

Յիսուս ըսաւ. «Մտեցի՛ր չխոսիլի. Աստուծոյ հաւաստեմք, ինձի ալ հաւաստեմք» (Յովհ. ԺԴ. 1): Պահենք մեր նախահարցիւն քրիստոնէական այդ լոյս հաւատքը:

ԳՐ. Ա. ՍԱՐԱՅԵԱՆ

Ֆրէզնո, Գալիֆ.

Ն Ե Ղ Ո Ս Ի Ա Պ Ի Ն

(Պատկերաշար)

•

Գեսն է ահա, գես սրբազան,
Հայելի մեծ, կախարդական,
Ժամանակի աւերներէն, փոշիներէն
Առած իր գոյնն,
Աւազներու ոգին շարժուն,
Վէտերն որուն,
Դալարն ինչպէս մագաղաթի,
Ահա նորէն կը վերբերեն,
Ոսկեգրմուս,
Փառն ու խրոսկն անցեալներուն:

Արեւն է հաս, ներկուած վրա՛ն,
Աւազներու սրտին փրփուած.
Յարափոփոխ հայելիէն
Անհուն գէտին,
Ինձ կը քրտի տեսնել բաներ՝
Որոնք ապրէր, եղբ եմ հոն,
Յետոյ ինկեր զոգն աւազին
Վայրաւաթին,
Անիւին տակ ժամանակին,
Հէկար մ'ինչպէս տրտմ, անգութ:

Միջոցին մէջ, անուրջ հեռուն,
Չեմ մը անյայտ,
Կը վերցընէ ֆոյն անբաժանց
Ժամանակին,
Ծալն իր փրփած ալիքներուն՝
Շէկ աւազին:

Մըուէին տակ սեւ ու կարմիր,
Շարժն է ահա ըստերներու,
Նե՛սած պատանք, հազած մարմին,
Բիրեղին մէջ անհուն գէտին:

Ու կը քրտի ինձի տեսնել,
Հազար պալատ,

Ու մենեաներ ոսկեմական,
Կղզիներու պէս մոգական,
Աւազներու անհուն սրտին:
Եւ արմանք, փումք տրոգոյն,
Ապառաժեայ փունին խորէն
Կազմած քափօր,
Յիսուն դարու ծանր փայլով,
Կերգեն նորէն մանէն անդին
Երգն անմասոյց անմահութեան:

Անդին արայ մը կը բանայ,
Փաթոյքներն իր հազարածալ,
Ու կը կանգնի գերեզմանէն
Հրակայական,
Չոր կառուցին անբիւ ձեռքեր,
Մահուան զիմաց իբրեւ վահան
Ու խանձարուր,
Դալիք կեանքին հրաշափառ:

Շարանն ահա,
Իշխողներուն եւ փումքներուն,
Չեւրներուն մէկ մէկ լուսաւ,
Յուզարկելու ապար ծեր,
Նեղոս գէտին իբրեւ նուր:

Խորտակելով կըրանիքը ժամանակին,
Դամբաններուն յաւերժական,
Անոնք բոլոր կ'անցնին ահա,
Կազմած քափօր,
Որոնք երբեմն՝
Բուրգերուն ծոցն որոնեցին
Այս աշխարհի մութ ապագան:
Ինձ կը քրտի քէ կը բացուին
Շրքները փար մեծ լրուրեան,
Համեղին մէջ կեանքին, մահուան:
Անոնք զացին,

Լեռան ետին ժամանակին,
Իբրեւ պատկեր ու իբրեւ գիր
Մահուան Գիրքին:

Հանաւան անոնց բայց կը մընայ,
Ջանի մը պէս
Աւազներու կուրծքին վըրայ,
Իմաստ լուս՝
Մեծ ըսփինքսին ու բուրգերուն,
Որ վեր կ'առնէ մոռացմէն,
Ըսուերներէն դամբաններու,
Քրոյչքն անհուն սերունդներու,
Ապրեցնելու պահն աղամանդ,
Ջոր կ'որոնեն մարդն ու Աստուած
Ծոցն արուեստին յաւերժական,
Յախճանէ մինչ յախճան:

Խորն ալիքին հայելիին,
Շանթէն օրրուած նետերու սակ,
Ինձ կ'երեւին,
Բըրկիսուած օրաներու այնքան նըման,
Ժողովուրդներ ինկած կարծան,
Թաքին ներքեւ մեծ ըսփինքսին:

Բոցն է սէզլին դեռ շողացող՝
Աշխարհակալ մեծ Թուրքիսին,
Իսկաքունին ու Ռամսէսին,
Շուէրն օրոնց կարծր ու խոժոռ,
Կընիք մ'ինչպէս յաւերժաբն,
Դեռ կը մընան,
Ալիքներու վըրայ մըրքին,
Նեղոս գետին:

Հեռուն, հեռուն մըշու՛ւ կարմիր,
Դեռ չընանգջող գուպարներուն,
Քաղաքներուն փոշիացած
Փիւնիկէի:

Ալիք ալիք կը նահանջեն,
Նրկաթազէն Հիբիքներու
Բանակներ ձուլ:
Մոխիրներու սակ կը հանգչին,
Նրկերն անոյր նուպէնացոց:

2

Պատմէ ինձի, գետ սրբազան,
Հէհեաթն աղուոր Ռսիրիսին եւ Իսիսին,
Ջուրերուդ ծոց,
Վէրք մը ինչպէս արխնագեղ,
Վերաբացուող ամէն գարնան:

Ու սակալին զըրոյցն անսոս
Նըրայեցի մանուկին այն՝
Որ նազին մէջ ոգորանիւս,
Կոհակներուդ վըրայ ծածան,
Կ'երթար մահուան,
Ռիքմին ներքեւ լացող հովին
Եւ հառաչող եղէգներուն
Թաղմանական:

Յետոյ դըրուազն այն սըրտառուչ
Ափերուդ մօտ,
Նըր կ'երկարէր ազատարար
Բազուկն աղուոր իշխանունոյն,
Փոխակերպող պատկերն մահուան՝
Ուրախութեան:
Բայց կը դողար մարմինն ամբողջ
Աղջընակին,
Նըր կը հանէր ոգորանիւս
Ու կը պարծեպի օրօրանէն,
Վարդամարմին մանկիկն անմեղ,
Իբրեւ ոգին Ռսիրիսին
Հագած մարմին:

Նըրէ ինձի, գետ սրբազան
Տարփանքն անսոս
Աւազներուդ սիրէն ծըլած
Էգին կախարդ,
Որ ջուրերուդ վըրայ պըղտոր,
Վերջալոյսին այն չարաշուք,
Օրհասական,
Մահուան շունչէն քառամեցաւ,
Հողմասարսուռ գերբ նուումժար:

Կղեւպատհա՛ւ,
Նետ սըրընքաց դաւերու բորք,

Մարմինդ սրբինդ,
Մասներուն տակ կեսարներու:

Աւագներէն անա նորէն,
Լէզէններ երկաթալէն,
Քեզի կուգան,
Արեան, փառքի արբերանով:

Դուն կը մընաս խորհուրդն անհաս
Մեծ քափնիսին,
Վլքին ազամանդ սերունդներուն
Գալիք բոլար,
Մարմինդ խորխո եզիպտոսի,
Մազերդ ջուրեր են Նեղոսի,
Հորապոյրներդ յաւերժ, անմոռ,
Մինչև աշտօր
Անցեալ, ներկան իրենց կանչող:

Պատմէ ինծի,
Խըննոյքներէն առապելեան,
Ափերուդ մօտ լուսնի լոյսով,
Յետոյ դարձող պարը կախարդ
Աղիններուն եւ կոյսերուն
Արփանանանչ,
Աւխարհներէն բերուած հեռու,
Որոնց դէմքին՝
Կը ճրճգունէր շողը լուսնին,
Լապտերն ինչպէս օրուան լոյսին
Մէջ շողարձակ:

Դէմքերն անոնց քաղցր ու խաղաղ,
Փրփուրին պէս նոր գինիի,
Կամ շուփային, արեալոյսին,
Ոսկետարաս ու ոսկետար:
Վարսերն անոնց՝ հալած ոսկի,
Կը բացուէին իրենց ուսին՝
Փայլակնացայ:

Ատոնց կարգին կը յիշես դուն
Մանուկն Աստուած,
Որ ափերուդ՝
Անցեալներէն հրմայաքափ,

Քաղցր ու խաղաղ շուքն իր բերտ,
Ու վերածեց մեզի խրատակ
Հարսանեկան առագաստի:

Արեւն հողին՝ մաղ մաղ կըրակ,
Դեք անաւաժ նոյն հայելին
Կախարդական:

Կ'անցնին աչէս, բոկոսն, ճօքի,
Հողին վըրայ, հողին համար
Կեանքերն իրենց պատառ պատառ
Բաժնող մարդեր,
Որոնք դարեր մասընէրով
Հանդերձեցին խառնաւ ցորեն,
Մեզ ու գինի,
Փարթամներու սէղաններուն:

Տրճգոյն, անխօս, կ'անցնին անոնք,
Հողին մէջէն դեռ կը լրսուի
Հարնասն անոնց ոսկորներուն
Վաստակաբեկ:
Արցունքն անոնց գէտ է անհուն,
Հեղեղ մ'ինչպէս,
Քրքող ճանող իր հետ անհետ,
Կարգն ու օրէնքն ինն աւխարհին:

Կըզգիներու պէս մոզական
Պալատ, մեհեան,
Եւ քաղաքներն հրնադարեան
Ժամանակի մեծ աչին մէջ
Ընկելուցեան:
Բայց դարերու ալիքներուն
Վըրայ պըզտը,
Դեռ կը ծըփան,
Զրմրոսապատ արփաներու
Մոմիաներ ձոյլ,
Շուքերուն մէջ մեծ բուրգերուն
Եւ քափնիսին:

.

Հովն է կ'անցնի,
Եւ ջուրերուն քերթերը լոյծ

Իրար կուգան,
Գեթ կապար այլեւս պարպուած
Իր խորհուրդէն,
Հօւռ կը հոսի ինքնաթափալ,
Վիշապ մ'ինչպէս
Սրբաներուն ճակ արեւու:

Աւմաւեցի ծառերն անդորր
Հորիզոնին դէմ կ'օրորուին,
Նրման լըռած իրնարներու:

Ոլորներով հանդիսաւոր,
Բացած է գետն երակներն իր,
Հողին, բոյսին եւ արեւին,
Որուն անդորր կ'իսաւեղին՝
Գիւղականեր նիւն, գարւ ու սրբում,
— Քակորակոծ ուռեցներու
Վէրքեր ցրցուն —,
Այնքան նրման գանկերու զոնջ:

Թրբուառութիւն, քրննուկ ու կեղ,
Խարանահար, այրեցաւեր,
Կրծքեր մաշեր են մահաշիւկ
Այս աւաններն,
Որոնք կեանքի ուղիսին դիմաց՝
Իրենց կոծիծ կոնն են դրեր:

Արեւի լոյսն անգամ կըպչուն,
Տառապանքի մաղէն իջնող,
Կը մըռայլէ խորհուրդն անոնց,
Ձի Աստուծոյ լոյսն ու արցունք
Նոյն կայլակին մէջ կը գողան,
Երբ անժառանգ
Ամբոխներու վրայ իյնան:

Գուռներուն դէմ հիւղականերուն,
Կոյր աչերու այնքան նրման,
Կը շարժքսկին ուռած փորով
Հիւանդ, աղկաղկ դէզ մը մանուկ,
Խորն աչերուն անոնց պղծոր
Մըղծուկով քանձ ու շարունակ,
Երազագուրկ եւ անալի,
Ձէ կաթած դեռ բերկրանքի շող:

Արեւն անփայլ ծանր պահանք՝
Կախուած ջուրին,
Երկինքն է բիլ աչք մը կախարդ:
Հայելիին մէջ Նեղոսի՝
Մեռած շուրեր նաւակներու:
Բուրգերն հեռուն կ'երազեն դեռ,
Խառնած բսուրերն իրենց յոգնած,
Մեծ յաւերժին, ժամանակին:

Ջուրի եզրին, հովի բերնին,
Գըլուխին ճակ խորձը խոտին,
Հակասագրի մաշին հըլու,
Ֆէլլահն ահա,
Հողին զաւակ, հողին վրայ,
Բերքերն որուն հողմածածան,
Իր իրքինքնովն ու արիւնով
Կը հասունանան,
Բայց սերմանած իր ցորենի
Արտերուն քով ծովանրման,
Վաղը զուցէ զաւկներն իր
Առանց հացի պիտի մընան:

Ֆէլլահն ահա, պահերն որուն
Ռամօէսներէն մինչեւ այսօր,
Կը մընայ հոյն:

Փոխած է ան դարերն ի վեր
Բազմահոլով՝
Տէր ու լեզու, կըրօն ու կարգ,
Բայց մընացած հաւասարիմ
Հողի անխախտ հակասագրին,
Նրման սիկին՝ խորը ծովուն,
Անցէն յետոյ փոքորիկին:

* * *

Նրսած ափին, Նեղոս գետին,
Կը մըսածեմ եւ սրբօրէն
Իմ արիւնէն ծըլած, ցայսօր
Ընտելներուն, անցեալ, ներկայ,
Որոնք աշխարհ մը արգելներ
Ընդոսնելով, դարեր, դարեր,

“ՄԵԾԱՅՈՒՍՅԷ”

(Ասուածամօր գերեզմանին առջեւ)

«Մայր սուրբ, սխալելի լուսոյն . . .» :

Մորիայէն քարնկէց մը վար, անդին,
Խորն Կեղրոնի հեղեղասին, եւ յայնկոյս,
Դարեւ ամբողջ դու հաւասփի մարմանդին
Արբուցանող ցօլը եղար, մի՛ւս սուրբ Կոյս:

Մայրութեան սուրբ զաղափարին դրօշակիր,
Ասուածութեան մ'անպարագիր եւ աննառ
Մեծ խորհարդին հոգի ու կեանք հազցուցիր,
Խորհո՛ւրդ եղար, խորանայարկ դո՛ւ Տանար:

Դարեր յետոյ, անա՛ղ զրպիր մ'աննրբան,
Դերեզմանիդ դրան առջեւ ծնրադիր՝
Կ'օրհնաբանէ ըզեզ ի յու՛ւ իր մօրկան,

Եւ հաւասփի կտրած քննար ու փանդիւ՝
Տաղերդէ հեզ հաւասարծարծ այս քերթումը,
Որ իբրեւ մայր՝ ծընար զաննառ Բանն Ասուա՛ծ . . . :

ՀՄԱՅԵԱԿ ԳՐԱՆԵԱՆ

(Կեղրոնի Ձոր, Ա. Կուսի գերեզմանին
կից պարսկին մէջ, 17 Պոստս 1908)

Հիւսիսներէն հոս եւ վազեր,
Հեղեղելու սերմը արեան,
Սերմը մըսփին,
Աւազներուն այս աներազ,
Որ մը ապա նըսած ափին
Այս ջուրերուն,
Աւաղեր են փառքն անկայուն
Ժամանակին:

Գետն է խաղաղ,
Ինչպէս նրնջող մանկան երես,

Արեւ ծոցուր ու ծանրախոն,
Իսկ երկինքն է քեւասարած
Հորիզոնէ մինչ հորիզոն,
Մըսփին նըման՝
Ըսեղծողին աշխարհներու:

Բուրգերն հեռո՛ւն,
Երազածուփ հորիզոնին,
Եւ յաւերժին մէջ հեռասոյզ,
Կ'ամբարսակուին,
Անցեալին դէմ հազարամեայ:

ԵՂԻՎԱՐԿ

ԲԵՆԵՍԻՐԱԿԱՆ

ԿԱՅՈՒՐԴ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Յարկ ապաւինի և տեղի ապաստանի,
Որդոց նոր Սիոնի շնորհներ զեկեղեցի սուրբ,
Վիմանիմքն հաստակաւոյց շինողութեան.
Նոր Երուսաղէմ հրաշափառ քան զառաջինն,
Անմարմնոց ծաւալարան, քաւարան մեղաւորաց,
Նոյն ինքն է տանար բնակողին, ազատողին ըզտիկեքս ամենայն:

Վերադրեալ փառ կոցուրդը քնդօրինակեցինք Ս. Աթուռոյ թիւ 1741 ձեռագրէն (էջ 547-8): Այս այն ձեռագիրն է որուն մէջ հանդիպած էինք Սիւնեցի Սահակաւոյն անուանակիր մէկ կոցուրդին: Այդ հանկան կոցուրդը լոյս տեսաւ «Հասկ»-ի 1951 տարւոյ Դեկտեմբերի թիւին մէջ:

Ներկայ կոցուրդն ալ հանկան է, փանդի տաղանդիկրի տառերը կը յաղեն Յոննան, որ հաւանաբար կը ներկայացնէ հեղինակին անունը: Այս անունով հեղինակ յայտնի է աւելի կողմէ: Բայց կայ վեցերորդ դարու կիսուն Յոննան եպս. Վանանդայ (Գիրք Թղթաց, էջ 73): Կրնայինք այս Յոննան եպիսկոպոսը նկատել կոցուրդի հեղինակ:

Այս առթիւ կը ներկայացնենք նաեւ ձեռագրիս գրչին վերջին մեծ յիշատակարանը (էջ 738-740):

Փառք և պատիւ հաւրն անծրնին,
անեղ աներր իսկականին, և միածին նորա
բանին, անձառ ծննդեանն հայրնին:
Եւ սուրբ հոգւոյն միշտ փառակցին, ամէնատա
պարգեատուն: Միայ ընտ-
թեանն տառաւածային, մի աշխարհեան և
միշտ էին: Գերակատար երից անձինն,
կառարողի արարածին: Յանցեալն յայժ-
մուս յապագային, և յանըստա յաւիտե-
անին. յաւիտեանս ամէն:

Աստուաւար յանկ ելեալ աւարանցաւ
տառս մանրուսմանց ձայնաւարաց երա-
ժշտական երգոց եկեղեցական կարգաց:
ձեռամբ անիմաստ և անարհեստ գրչի
Մաթէոսի, յաստաւածաինամ կղզիս Աղ-
թամար կոչեցեալ, ի հայրապետութեան
Տեոռն Զաքարիայի և ի թուականութեան
հայկազեան առամարիս յին հարիւրի և ի ին
[= 1491]: Ի դառն և ի սաստիկ արամու-
թեան մամանակի: Յարում ամի ամէնա-
ղարմ և քաղցր կամք արարչին ի գառ-
նութիւն է շարժեալ յիւրական արարածս:

Որ ելեալ ոմն անիծեալ ի յԱստուծոյ
Սոփի անուն ի Թաւրիղոյ և եկեալ բա-
զում դաւաւք ի Վան քաղաք, և աւեր-
եալ, և զբազում աւար և զերի տրար-
եալ, և զսպասք եկեղեցոյ և զաւետարան
և զամենայն սրբութիւնսն, և զգրիեանքն
տարեալ զերի, և մ'վ կարէ պատմել զա-
ւերն զսր արար:

Եւ եկեալ ի յԱստան քաղաքն, և անաի
եկեալ հօթաւարով նստաւ ի դաշն Գա-
ւաշիցն, դէմ յանդիման աեղոյս. և զայ-
րանայր ի վերայ մեր որպէս զգաղան
պիղծն այն. և բազում շարիս խորհէր
թէ առնում զաւղն և զամենայն սրբաւոյ-
հոյս առնեմ, և զորբութիւնսն քակեմ:
Որով սաստեալ սուրբ խաչն զաւրութեանց
յեսոս դարձայց զնայ, և գնաց Սուլիմա
Բէկն զհաւ և կառարեաց զնայ ի դաշին
Վանայ և կարեաւ անիծեալն յԱստուծոյ
Սոփի անուն այն:

Արդ ի յայտ դառն տաւրքս գրեցի
զգիրքս զայս, յիշատակ հոգոյ իմոյ և
ծնուդացն կարողեան և խնձախաթա-
նին և հաւրեղաւար Տէր Յովանէս եպիս-
կոպոսին և եղբարն իմոյ Աղիգրէկին:

Արդ աղաչեմք զհանդիպողդ ամա, լի
բերանով և ազիղ մաւաք Աստուած ողորմի
առնել: Եւ խաչորութեան գրիս և սխա-
լ(ան)անացս անմեղադիր լերուք, զի յոյժ
փափաքմամբ գրեցի զսա ի վայելումն
անձին իմոյ:

Արդ որք հանդիպիք ամա տեսութեամբ
կամ աւրինակել յիշեսցիք յաղաթս ձեր
և Աստուած ողորմի ասացէք զձողիս
ամէն Ռ ամէն:

Արդ զնեմ զերեսս ձեզ ի զեաին և ա-
ղաչեմ արաւաստադին, յորժամ զսուրբ
գիրքս ի ձեռդ տանես, երգես զինչ որ
քեզ պիտոյ է, տաայ, Աստուած թողնու
զիւր մեղքն. ա՜ն ու Ռ ա՜ն:

Ն. ԵՊՍ. ՆՐԱՎԱԿԱՆ

ՖԻԼԱՏԵԼՖԻՈՅ ՀԱՅԵՐԷՆ ԶԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

Ֆիլատելիոյ Free Libraryի Rare Books բաժնին մէջ երեսնեակ մը տարիներէ ի վեր, ի շարս արեւելեան այլ ձեռագիրներու, ի պահ դրուած են տասնմէկ հաս-
նայերէն ձեռագիրներ, որոնցմէ մի քա-
նին արուեստի և մշակոյթի տեսակէտէն
կարեւորութիւն կը ներկայացնեն: Արեւել-
եան ձեռագիրներու յատուկ ուսումնասի-
րութեան հատարի մը մէջ Պարսիկ բանա-
սէր մը, Muhammed A. Simsar, անգլերէն
լեզուով ուսումնասիրած է նաև վերոյիշ-
եալ հայերէն ձեռագիրները ոչ սակայն
սպառիչ կերպով այլ նոյնիսկ երբեմն
թերի վերծանումներով: Իր A Descriptive
Catalogue գրքի յառաջաբանի XVI էջին
մէջ Simsar 1936 ին կը գրէ. — «Ձեռագրաց
հայերէն բաժինը մեր ուշադրութիւնը կը
հրաւիրէ արտակարգօրէն գեղեցիկ Չորս
Աւետարանները պարունակող ձեռագրի մը
վրայ, — Թիի 115 —, 1504 Քե թուա-
կանը կրող. ան կը բովանդակէ տասնը-
մէկ մեծագիր մանրանկարներ որոնք կը
ներկայացնեն ժամանակուան հայկական
արուեստը: Չորս Աւետարաններու ուրիշ
օրինակ մը — Թիի 116 —, գրուած նա-
խորդէն հաւանաբար դար մը ետք, կը
պարունակէ մի քանի մանրանկարներ, ո-
րոնց մէջ հին Բիւզանդական արուեստի
նմոյշներ միացած են ժամանակուան
Պարսկական դարգարուեստին հետ»:

ԶԵՌԱԳԻՐ ԹԻԻ 115

ՉՈՐՍ ԱՒԵՏԱՐԱՆՆԵՐ

ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ. —

Թուղթ՝ 290: Մեծութիւն՝ 24.5×18×6.1
սմ.: Նիւր՝ թուղթ: Կազմ՝ տախտակեայ,
կաշեպատ: Պահպանակէ՝ չորս թերթ մա-
գաղաթեայ — երկու սկիզբը, երկու վեր-
ջաւորութեան —, հնազոյն երկաթագիր
նոր կտակարանի ձեռագրէ մը առնուած(*):

(*) Կը բովանդակեն. —

Աւ1 Մրկ. Թ 38բ-49ա Աւ2 Մրկ. Թ 49բ-Ժ 10ա
Ար1 Մրկ. Ժ 31-ԺԲ 7ա Ար2 Մրկ. ԺԲ 7բ-15
Բա1 Մրկ. Ժ 29-35 Բա2 Մրկ. Ժ 36-45ա
Բր1 Մրկ. Ժ 45բ-ԺԱ 2ա Բր2 Մրկ. ԺԱ 2բ-11:

Հանգամանք՝ լաւ. կարգ մը թերթեր իրենց
մաշած անկիւններուն վրայ կը կրեն նա-
րագման նշաններ. ոմանց ալ վերի լու-
սանցքները խոնաւութեան պատճառաւ
մաշած: Դրուիւն՝ երկսին, բաւարդի:
Զարդագիր՝ իւրաքանչիւր աւետարան կը
սկսի մեծագիր գարգաղիով որուն կը
յաջորդեն գունաւոր ծաղկագիր բացման
երկու տողերը: Խորանք՝ իւրաքանչիւր
աւետարան կը բացուի արուեստի բարձր
ոճով դժուար խորանով մը. ճերմակ կա-
մար, հաին կարմիր, կանաչ և կապոյտ
խորքով: Մանրանկար՝ մեծագիր միէջեայ
մանրանկար ամէն աւետարանի սկիզբը.
առաւել եօթը մեծագիր մանրանկարներ,
որոնք կը հետեին սկիզբի պահպանակին:
Դրիչ՝ «անարժան ՄԿՐՏԻՉ սուտանուն
[Բարսեղ Կալիսկոպոսն և] զեղբայրն իմ
[Գրիգոր] կրունաւորն»(*): Ստացով՝ Մե-
լիսոն որդի Առաքաւոր քահանայի և թոն
Խուլիւղի: Թուական՝ Հայոց ԶԵԳ 953+
551 = 1504 Քե: Տեղի՝ Սանահին: Յիշատա-
կաւանք՝ մէկ գլխաւոր յիշատակարան և
մի քանիներ կարճ: Բովանդակութիւն՝
Չորս Աւետարաններ: 21 տող մէկ էջի
վրայ՝ 12 սմ. նոց:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ. —

Ձեռագրիս 285-289ա թերթերը կը
պարունակեն երկար և հատաքրքրական
յիշատակարան մը, լի պատմական տեղե-
կութիւններով: «Տր Յարութիւն արեղայիս
եղբայր Անդրիասի դուստրն Խանիէր ու
Թիլեայ որ ամ տուեց եղև թվին ամիս
1243 սեպտի 30. սր Դէվորքայ շարաթ
օրն... և հաու գրել հալալ արդեանց
իմոյ: Ես պրն. Մելիսոնս թոն Խուլ-
լուղի: Եւ հաու գրել յիշատակ ինձ և
ծնաւդացն իմոց. և ամ ասկականացն:
Հաւրն իմոյ Առաքաւոր քահանային որ
սրախոխ մահուամբ կատարեցաւ ի ձեռն
անաւրինաց: Եւ մաւրն իմոյ Թամսիկին...
Արդ եղև կատարումս սր աւետարանիս ի
թվականութեան հայկազեան տաւարի ջճգ
(953 + 551 = 1504 Քե.) ի դառն և ի չար
ժամանակի, որով նեղիմք ի յանաւրինաց:

(*) Փակագծի մէջ առնուածները սրբա-
գրուած անուններ են տարբեր գրիչի մը
կողմէ հետագային գրուած:

ի բռնակալութեան աշխարհիս հայաց և պարսից: Զոր եկն և հնաւ ի վրայ մեր վան ծովացեալ մեղաց մերաց: Եղև աւել-բռնեմ աշխարհիս և փոխեցան աշխարհէ աշխարհ և տեղաց իտեղ: և այլք ի ամաւրս և ի ծերպս վիժաց բնակէին: և էր սով սաստիկ որ ոչ վտատակել կարէին: և ոչ գտեամանածն ժողովել: և եկն ազգն այն որ զնեոին գուշակն ունէր: որոյ անուն ՍԱԽՅԻ ԿՈՅԻՐ: Էա գտունն ազաւանից և կատարեաց մինչև մերձ կասպիական և անդի դարձաւ ի հաւաւ և առաւ զԴավ-րէժ: և սփաթշան փախտապան արար: և զերկիրն ընդ իշխանութեամբ էած և զհարկապահանջութիւն ի վերայ եղեալ: Եւ զազգս հայկազան այնու մասեաց և փախտապան արար: մինչև հիւսիսական լերինն ընդ իշխանութիւն վրացն: Եւ զմահմանականն ի սուր սուսերի մաշեաց և զայլն յինքն դարձոյց և շատ երկիր և աշխարհ անբնակ արար: Եւ էր վշտի ազգս ամենայն և տարակուսի կայր և ոչ գի-տէին թէ զինչ լինէին: Եւ երանի տային մեռելոցն և «սէին բլրոց թէ ծածկեցէք զմեզ: և լերանց թէ անկերութ ի վերայ մեր: Զի ոչ կարեմք գրով արկանել զա-ղէս լալոյ և տարակուսանք քրիստոնէից թէ զինչ լինիցին: զայսն ի ԱՃ կալով և նեղութեանց համբերելով: Եւ զարքունա-կան հրաման ի միտ բերելով թէ ով համ-բերեացէ ի սպառ նա կեցցէ, միւսն թէ զով սիրէ տէր խրատէ ամենչէ զամենայն որդիս զոր ընդունի: Եւ ի Հայրապետա-թեան տեառն Նեբոսէ Արտակալի, մեր սուրբ Լուսաւորչէ ի Սբ. Էջմիածինն:

Արդ ի յայս և սոյն ժամանակի եղև յաւարտումն սբ. աւետարանիս: ի դուռն մաւրս լուսոյ սբ. ամածնիս ՍԱԽԱՆՈՅ. և հրաշափառ սուրբ կաթաղիկիս: ի յա-ռաջնորդութեան սբ. աւետիս, տէր Բար-սեղ կրանաւորին և զիս զանարժան գրիչ ՄԿՐՏԻԶ սաւառնուն բարսեղ եպիսկոպոսն և զեղբայրն իմ Գրիգոր կրանաւորն որ տարածամ մահաւոր առ Քրիստոս փոխե-ցաւ և մեծ կզկիծ եթող եր նորին ազ-գովս կատարեցի գաւետարանս: որ ար-տասուս չէր թողուլ զաշուիրս որ զստոյքն գրէի: Ընդ նմին յիշեցէք և զհամարէն եղբարքս. զմիտան որ աւետիս զոր Ա-

րիստակէս վրդպն և զոր Մանուէլ մահ-գասին: Եւ զձեռնասուն և զնորարդոջ կրանաւորն մեր զԱւետիսն որ բազում աշխատութեամբ ծառայեաց մեզ: . . .

Վերեի յիշատակարանէն կը հասկցուի որ Պարսկական գրաւորներ տեղի ունե-ցան վրաստանի և կասպեան երկիրներու մէջ Պարսիկ ՍԱԽՅԻ զլխաւորութեամբ: Պատմիչը կը նկարագրէ ողբն ու կսծը, նաև սովը ու թշուառութիւնը որուն են-թարկուեցան Հայաստանն ու գրացի եր-կիրները: Համաձայն Սըմաթի, վերայիշ-եալ Սաֆին յայտնօրէն Շահ Իսմայիլն է որ Թաւրիզը գրաւեց 1499ին Թրքական ցեղախումբէ մը և ինքզինք թագաւոր հռչակեց. — (Oriental MSS of the John Frederick Lewis Collection, page 190):

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՆԵՐ. —

Ձեռագրիս սկիզբի զոյգ մագաղաթ պահպանակներուն կը յաջորդեն ութը մեծագիր մանրանկարներ հետեւալ բա-վանդակութեամբ. —

ա) Յիսուս կ'աւաւցանէ Տաճարին մէջ: բ) Յարսեցեալ Փրկիչը: գ) Յիսուսի աւա-նակի վրայ երեսօղէմ մուտքը. Զաքէոս ծառի մը վրայ: դ) Յիսուս աշակերտնե-րուն ստքերը կը լուսայ: ե) Հրեշտակա-պեան Գորբիէն վերառութիւնը կը կրէ այս մէկը: զ) Յարսեցեալ Փրկիչը: է) Ա-ւետարանիչ մը: ը) Հոգեգալուստ:

Մանրանկարները մեծ արուեստի գործ չեն: Ոսկիի գործածութիւն զոյւթիւն չունի: Կարմիր, կանաչ, սև, դեղին, մանիշակագոյն գոյները անճաշակ կերպով համադրուած են: Նկարներու ընդհանուր համեմատութիւնն ալ ճիշդ չէ:

ԽՈՐԱՆՆԵՐ ԵՒ ԼՈՒՍԱՆՅԱԶԱՐԴԵՐ. —

Աւետարաններու առաջին էջերու խո-րաններն ու մանրանկար գիրքը բարձր արուեստի գործ են: Շատ հաւանական է որ այս ծաղկողը տարրեր է վերայիշեալ մեծագիր էջերը գծողէն: Մասթէսի խո-րանը գեղեցիկ է, ինչպէս նաև առաջին տառը «Պ»-ը Մինդեան. — Գը հրեշտակ մըն է բազկատարած, աջ ձեռքին մագա-ղաթ մը երկարած: Այս էջը լուսանցա-զարդ է և գեղարուեստի գործ, թէև թեթև կերպով գունատած: Լուսանցազարդերը ամբողջ ձեռագրիս մէջ թռչնային, ծաղ-

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՕՇԱԿԱՆԻ ԱՆՏԻՊՆԵՐԷՆ

ՆԱՐԵԿ

Ա.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԱԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ

Գիրքը: — Նարեկացիին գործերուն մէջ մտնէն նշանաւորը Աղօթամատեան մըն է, ժողովրդական բառով Նարեկը: Անիկա կը բաղկանայ 95 գլուխներէ: Գիրքին սկիզբը կայ Դրութիւնը ըստեւ ճակատ մը որ իբր թէ գործին ընդհանուր հանգամանքը կը ձշգէ: Մտած ու Նարեկեան ոճով խմբագրուած այս նախամտաւ կասկածելի կը թուի ու բանասէրները կը մերժեն զայն Նարեկին մաս ընդունիլ: Գործին բուն մարմինը կազմող իննսունը հինգ գլուխներէն երկուքը (Բան ՂԲ. և ՂԳ.) մեկնուղական էջեր են, առաջինը կոչնակին, երկրորդը միւսին նուիրուած: Ասոնց թարգմանորէնքը պէտք է բացատրողական հասկնալ: Գիրքին վերջը կայ առանձին յիշատակարան՝ Յիշատակարան մատենիս դրութեան վերնագրուած՝ ուր ժամանակը կը փուռի, արեւին ուղղուած մեծագործ բացազանշութեամբ մը: Դիտելի է որ երբ աղգային թագաւորներ գոյութիւն ունին, Նարեկացի չի յիշեր անոնց անունը ու պատիւով կ'արձանագրէ՝ վասիլ մեծա-յաղթ կայսեր արշաւանքները: (Այս պա-

կային և կենդանային մօթի մէկը ու գծուած են:

Պէտք է յատկանշել որ Զեռագրիս Մարկոսի աւետարանը չի պարունակեր վերջաւորութեան ծանօթ յաւելումը — գլուխ ԺԶ. 9-20: Ասոր փոխարէն Յովհաննու աւետարանի վերջաւորութեան ունի բաժին մը պոռնիկ կնոջ վերաբերեալ:

ԶԱԽԷՆ ՎՐԴ. ԱՐԶՈՒՄԱՆԵԱՆ

Ֆիլասելիա
10 Պոպոստ 1963

բազան անոր համար՝ վասնզի Նարեկացի Անձեւացեաց թագաւորին խնդրանքովը գրի առած էր ուրիշ ներբողեան աշխատութիւն մը:

Նիւրը: — Հետաքրքրական է ցանկը որ պատրաստուած է գիրքը գործածողներուն կողմէն: Ահա անոր մէկ քանի շրջանակները.

Աղօթք առաւօտու. Բան Խ. ԶԳ. ԶԵ. ՂԲ.

Աղօթք գիշերայնայ. ԺԲ. ԽԱ. ՂԱ. ՂԳ.

Աղօթք զղջման. Է. Ը. ԻԲ. ԻԶ. ԻԷ. ՀԱ.

Աղօթք խնդրելոյ զչնորհա և զթողու-

թիւն մեղաց. Գ. ԺԵ. Ի. ԻԴ. Լ.

ԼԲ. Խ. ԽԷ. ԽԹ. ԻԾ. ԻՄԷ.

Մաղթմանք հաւատոյ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. ԺԳ. ԽԴ. ՀԵ.

Մաղթմանք յուսոյ և սիրոյ. Բ. ԺԲ. ԼԴ. ԼԷ. ԽԲ. ԽԹ. ԿԵ. ԶԸ.

Աղօթք յառաջ քան զպատարագն կամ հաղորդելն. Դ. Ե. ԻԴ. ԼԴ. ԽԷ. ԻԾ. ԻՄԷ.

Աղօթք զկնի պատարագին կամ հա-

ղորդելոյն. Ա. Ե. ԻԴ. ԿԷ. ՂԵ.

Աղօթք ի սուրբ հարչարանս Քրիստոսի. ԻԷ. ԻԸ. ԻԶ. ԼԷ. ԽԴ. ԻԾ. ԻՄԷ. ԿԶ. ԿԷ. ՀԶ. ՀԸ. Դ.

Աղօթք առ սուրբ Աստուածամայրն. ԻԶ. Զ.

Աղօթք բարեխօսութեամբ սրբոցն. ԼԱ. Հ. ՀԱ. ԶԲ. ԶԶ. ԶԷ. ՂԱ.

Աղօթք առ հրեշտակս և առ պահապան հրեշտակն. ԶԱ.

Աղօթք վասն բարի մահուան. Բ. ԿԶ. ՀԳ. Զ. ԶԵ.

Աղօթք վասն բժշկութեան. Գ. ԺԴ. ԺԷ. ԺԸ. ԻԵ. ԼԵ. ԽԲ. ԽԴ. ԵԸ. ԿԳ. ԿԴ. ԿԶ.

Աղօթք վասն հոգեվարաց, յիշատակա-

մահու գերեզմանի, յարութեան և

դատաստանի. Ա. Բ. Է. Ի. ԻԴ.

ԼԲ. ԼԷ. ԼԹ. Խ. ԿԵ. ԿԶ. ԿԷ. ՀԴ.

ՀԴ. ՀԹ. Զ. ԶԱ. ԶԸ. ՂԱ. ՂԵ.

Աղօթք վասն ննջեցելոց. ԶԶ.

Աղօթք վասն հարուածոց արտօրէից.

Գ. ԿԳ. ԶԷ. ԶԹ. ՂԲ.

Անշուշտ այս նշանաւոր ցանկը բաւ-

կան է լուսարանիւ համար եթէ ոչ հե-

դիմակիրն մասնաշաղկապներ, գեթ ընթերցողներուն փնտառածն ու դասածը Աղօթա-մատեանին մէջ:

— Կեանքի կարկառուն պահերէն, միջին դարու մեծ մասնաշաղկապներէն, քրիստոնէական կենցաղի ամենէն խորունկ աղբաւմներէն տարրեր եկած են քովէ քով, կազմելու համար այդ աղօթքները: Եթէ անոնք այսօր մաս չեն կազմեր մեր պաշտամունքի ժողովրդական երեսին (եկեղեցական արարողութիւններու պահուն երգումը ու կարդացումը տարրեր) ամբողջութեամբ, կան սակայն՝ հսկումի, խաղաղականի ու բացառիկ ժամերգութեանց նուիրումը պաշտօններուն մէջ: Պէտք կը զգամ աւելցնելու որ անոնք մաս կը կազմեն նաեւ զազանի գիտութեանց (sciences occultes): Անձամբ տեսած եմ կախարդութեան ու դուշակութեան համար յարգարեւած Նարեկներ: (Այս պարագան կոչ նաեւ Սաղմոսին, Հաւատով խոստովանիմին, Դանիէլի գիրքերուն համար ալ):

Գիրքը լաւ ճանչնալու համար հարկ է տրագ տկնարկով մը աչքէ անցնել զայն լեցնող անձերն ու աշխարհները:

1. ԱՍՏՈՒԱՄՈՒԹԻԻՆ: Ամենէն հոյակապ ու ամենէն յաճախուած անունը Աղօթամատեանին: Բաւը Նարեկացիին համար՝ քիչ անգամ իմացական յղացք մը, մտածուած ու բնագոյնական վերացում մըն է: Ընդհակառակը: Գրեթէ միշտ նիւթական, արտաքին, աշխարհային բուռելուն տաքիճան գրեթէ շօշափելի, տեսանելի զգայութեան մը արտայայտութիւնն է ան: Վերադիրներու անհուն տարափմը, պատկերներու անսպառ տարմիզը բաւական չեն եղած այդ հսկայ զգացումը տարողի տակ ձգելու: Անիկա ամէն գլուխի մէջն է, ամէն մէկ տողի ու նայնիսկ բառի մէջ:

Այսքան համապարփակ այդ պատկերը գիրքին ամէն մէկ կէտին երեսին կուգայ անկարելի բուռելու տաքիճան զանազանութեամբ մը: Ս. Գիրքին բոլոր դըր-ուագները Անոր փառքին համար տողի մը, աւելի յաճախ պարզ օժականի մը կը վերածուին: Երկինքին ու երկրին բոլոր գորութիւնները շարժումի կը հանուին

անոր աւեր պատգամելու: Աւ մարդոց հագին բոլոր ուղիքը «Կարօրադրութիւն» անոր սրբազան տարաւոր հիւրընկալելու համար:

Բանաստեղծը գիտէ թէ ինչ անհասանելի բարձրութեան մը հետ ճակատի հանած է մարդկային թղուկ, ախմ ու փռչի տարբեր Գիտէ թէ տարօրինակ այս բանապայքարին մէջ ո՞վ է իր ընդդիմախօսը ե թէ սրբան հիմնաւոր իր համարձակութիւնը այդ ճակատումին համար: Վասնզի միւս կողմէն մեղք ծողկող այդ փռչին որ մարդկային մարմին կը կաշուի, մեծ է մտնումնոր իր դարչանքովը: Աւ երկու իշխումաբազմութիւններու այս անօրինակ գէմբնդդիմումը գիրքին կուտայ անկողքի իղերտկանութիւն մը, որ զերացանցապէս մարդկային եւ յազիչ կ'ընծայէ իր Աստուածային ի խորաց սրտի բուռած այս խօսակցութիւնը:

Գոտակոն աստուածաբանութեան բուրբ առեւանդներով հագնած, արեւելքի ճակատադրողաշաղկապութեամբը զօրացած, հրէական զօրութեամբ մը խոստացած այդ Աստուածութիւնը մարդկային ու քրիստոնէական հով մը կ'առնէ իր երկրորդ գէմքին վրայ մանաւանդ:

Նարեկացիին Յիսուսը պատահութիւն մըն է քրիստոնէութեան մեծ խորհուրդը (mystère) մարդկօրէն զգալի ընկալու Այսինքն աստուածութեան վրայով՝ տալու մարդկային գերագոյն յազմունքը, տարելու բոլոր եղերականութիւնը, շարժարանքին մեծ հանգստացումը ե խաչին տահաւորութեան: Ահա այս մեծ ու կրկնուոր պատկերացումը՝ որ շօշափելի իրականութիւն է Նարեկացիին համար, երբ խօսքը կը դարձնէ Քրիստոսի: Եւ պիտի չխօսիմ նկարագիրներուն վրայ այս մտապատկերին: Հարկ պիտի ըլլար գիրքին կէսը արտագրել:

Նոյն քաղցրութիւնը, իմացականացած նոյն զգայութիւնը գրեթէ երեսին կուգայ երբ Աստուածութեան երբորդ անձն է որ

կ'սգեկոչուի: Անշուշտ «Հոգւոյն Սրբոյ» ըմբռնումը այնքան ինքնատիպ չէ՝ Նորեկին մէջ ու տարեկա յայտնի պատճառներով: Վտանգաւոր լար մըն է անիկա, կ'ենթադրեմ, ընդհանուր աստուածաբանութեան համար ու աղբիւր պեղումներու: Բայց եկեղեցիին ձեռնարկած պատկերը երբեմն բանի կը տարուի արտակարգ խորութիւններու, ուր դժուար է հետեւիլ բանաստեղծին:

Երեքն ալ կը ներկայանան իրենց ըստարգելիներուն տեսակէտէն մինչև իր տանը նիւթացած ճշտութեամբ մը: Ու Նորեկացիին Աստուածը եթէ հայ չէ, զանէրիզանդական, տիպէքթիսիէն, ու շատ բարակէն մանող փիլիսոփոս ըմբռնումն ալ չէ, սրուն թելերը մինչև նախաքրիստոնեայ դպրոցները (իմաստասիրական) կ'երկնան:

Յետոյ, աւելի անդին պիտի տեսնուին երրորդութեան դերն ու դիմադրութիւնը, աւելի մանրամասնութեամբ, քանի որ չկայ վիճակ մը ուր անկէ մասնիկ մը, ճառագայթ մը ինկած չըլլայ:

2. ԱՍՏՈՒԱԾԱԿԱՅՐ: Գլուխ մը ամբողջութեամբ նուիրուած է Տիրամայրին: Գիրքին մէջ ուրիշ տեղեր անոր միջամտութիւնը և բարեխօսութիւնը կը հայցուի: Ութուներորդ (2) մաղթանքը անոր փառաբանութիւնն է:

Հաս Նորեկացի մեր սրբազան մատենադրութեան մէջ ընդունուած հղանակ մըն է որ կը գործածէ: Շարականներու մէջ Մեծացուցէները Ս. Կոյսին տարփողը կ'ընեն ամենաբարձր թախշով: Յղացում, բացատրութիւն ու խորունկ յալաւում ունին անոնք գրեթէ բոլորն ալ: Անոնց մէջ ակարբ շատ ցանցառ է հակառակ կաղացումներուն ու թերութեանց սրտնք սովորական են միւս շարականներուն (Հարց, Ողորմեա, Տէր յերկնից և այլն): Ու Նորեկացի կը մօտենայ Անոր պատկերներու նոյն լեզուով: Ահա քանի մը հատ անոնցմէ.

Անիւն է բեր լոյս, անշուշտ ըստ հինգութեան պատկերի որոնք է բարձրութեան, կոյս լուսնի, շատ կենդանի անշուշտ բարձրութեան, և այլն:

Այս նմանութիւնները անշուշտ իմաս-

ցական ծագում ունին: Բայց Նորեկացիին մօտ իմացականութեանը դժուար է գտնել զգայնութիւնէն: Ինչ որ կրօնքը ստեղծեց և իրեն բնագոյնացական էակներու շուրջը, անիկա վերածած է գրեթէ նիւթական զգայնութեան մը: Տեսէք թէ ինչպէս աստուածաբանական ծանօթութիւն մը կը վերածուի սա թանձրացեալ պատկերին: «Ի բարձրեալն Հօրէ զօրացեալ և չօվանցեալ, հանգստեամբ Հոգւոյն հանդերձեալ և մօքրադարձեալ, բնականութեամբ Որդւոյն յարգարեալ և աստուածարեալ»: Կը պաղտաւ անոր սրտէսից «Իր հեծեմանքը հիւստի անոր խնկաւորեալ հայցաւածներուն»: Տես: Ու ան անոր դերագոյն թախշը. «Կաթիլ մի կաթին քումդ կուսուրթեան յանձն իմ անձրեալ կենաց ինձ զօրէ . . . »:

Մէջբերումներով կարելի է նկարագիրը տալ այս ներբողականին: Նորեկացի ուրիշ ընդարձակ գլուխներու մէջ (սրտնք Ազօթամատեանէն դուրս կը մնան) երգած է Սրբուհին, ինչպէս նաև աստուածները գրած է անոր ի պատիւ: Այդ ամենէն կարելի է հանել գերազանց կենսական կերպարին նկարը: Անիկա շատ աւելի կերպրեցաւ է իբր բանաւելիք տարբ քան Աստուածութիւնը ուր բանաստեղծը ըզգուշաւոր ստիպում է մնալու, քանի որ եկեղեցին կը հակէ: Բայց Տիրամայրին հետ այդ տեսակ ձեռնարկութիւններ աւելորդ են: Ու անոր դիմումներուն մէջ բանաստեղծը կը գտնէ մարդկային զգացումներու ամենէն բաթիթիք լարերը: Անիկա մայր է, վերջապէս ու Աստուծոյ մայր:

3. ԵՐԿՆԱՅԻՆ ԶՕՐԲԵՐ: Արեւմտեան աղգերու գրականութեանց մէջ աստնք կարեւոր դեր ու ծաւալ ունին: Տանթէ, Թասոս, Միլտոն, միսթիքները նոյնքան ուշադրութեամբ կը վերաբերուին անոնց սրտնք «ստորանկեալ» ներսին: Ասկէ զատ պահապան հրեշտակի չէ քեթիք քաղցր աստղութիւններ թելագիր եղած է: Նորեկացիին աղքատ է այս գեղանիւն վրայ: Գիրքէն գլուխ մը միայն բացառաբար նուիրուած է անոնց: Ու հատկապէս յիշատակութիւնները ինչ փոյթ եթէ չեն բուսեր մեղի ցոյց տալու համար անոնց մատ-

պատկերը: Մնաց որ ինչ որ տուած է՝ ընթացիկ կողապարէն դուրս գոյն կամ գիծ ալ չէ ճարած: Մեզի ծանօթ ըլլալով իր երեւակայութեան տնայնութիւնը, նման նիւթի մը առջեւ իր ժաշկալուութիւնը անմեկնելի կը մնայ:

4. ՍԱՏԱՆԱՆ ԵՒ ԻՐ ԲԱՆԱԿՆԵՐԸ: Երկնայիններուն հետ այսքան կ'աքճառատ յարաբերութենէ մը ետքը, մարդ կը դարձանայ Զարին ու անոր սեփերուն նստիւնաւ ընդարձակ կարեւորութեան: Անիկա կը մտնէ գրեթէ ամէն գլուխի մէջ, բայց ամբողջական գիմագծութեամբ: Անշուշտ ճանձնէի գծած գծախառն գեղեցիկութեամբ մը նշանաւոր ախարը չէ անոր Սատանան: Նարեկացի չէ կրցած ինքնատիպ յղացումէ մը անցնել այդ պատկերը ու անոր հաղուցնել անհատական յորինուածութիւն մը: Անիկա, Սատանան վերացեալ ըմբռնում մըն է, նման անոր զարկաւարանները կ'աւանդեն անոր մասին: Անոր յիշատակութիւնը գրեթէ միշտ աստուածաշնչական կամ մեկնադրանական է: Այս ատրամաութեան փոխարէն զարմանալի մասնաւորութիւն, միս կը ստանան անոր բանականը: Վանականի, աւելի ճիշդը անապատականի մտայնութիւն մը հաս կը բազմապատկէ աւանդութեան ուսումները: Ըգնաւորներու առաջօք ահաբիւքները, փորձութիւնները, զգայախառնութիւնները կը վխտան գիրքին մէջ, սակեցնելով ճնշում մը որ չի հանդարտիր հակառակ լոյսին հալածող ազդեցութեանը: Ուղղակի եղանակէն զատ փոխաբերութիւն, ակնարկութիւն, գիւտ ու պատկեր ալ կը գործածէ Նարեկացի այս գաւազանը: Հետ:

Անոնց և իր յարաբերութիւնը գիրքին ամենէն մուշտ, ամենէն զեղեցիկ, ամենէն բաթեթիք էջերը գրելու պատճառ կը դառնայ: Վասնզի Աղօթամատանին ամենէն թանձրացեալ, շօշափելի առաքինութիւններէն մէկն ալ Մեղքին abstractionն է: Ու Նարեկացի մեղքին ետեւ, հետը, մէջը միշտ կը տեսնէ գործադրիչը, մարդկութեան հայտնապ այդ հակառակորդը: Ու բանաստեղծը հրաւնդատ հաճաքը ունի այդ պայթորը փնտռելու, պատմելու, երեւակայելու նոյնիսկ՝ ստեղծական պատ-

հարներու ընթացքին: Անիկա երկրորդ երեսն է Մեղքին որ մեր սիրահարուն առաջին տարփուսքը ու գահերէց կը սիրէ ըլլալ:

Միջնադարեան գմեղակ ու գծախառն հերոսը, ստեղծելը տնայնութեան գծազրութիւն կը ստանայ կարգ մը տեսիլներու մէջ: Անոր «Ժպիտն ու խնդալը», անոր լոյսն երախներուն սօստիք ու անոր թեւերուն զարկը արուած են հօգոյ իրականութեամբ մը: Macabre երեւակայութեան այս առաւելութիւնը Նարեկացիին մէջ գիտաւելիք մասնայատկութիւն մը: Անոր գոյնութիւնը կը բացատրէ գրական ու պայծառ սակաւմեքութեան պակասը: Միջին դարու ամենէն ընթացիկ յղացումը բեւեռուած է այդ էջերուն մէջ վոյեյ կարկառով ու զոյնով:

5. ՄԱՐԴԸ: Նարեկացիին համար մարդը ըմբռնում մըն է, որուն ատրիքը Միջին դարը, եկեղեցիի մեկնիչները տուած են: Անոր հիմնական գիծը գտած կ'ըլլանք երբ բենք թէ մարդկութիւնը գերազանց ախարս մըն է, որ խնայեցեալ նոյնիսկ երկնայիններուն: Որուն յօժարեցու հաղորդութիւն Աստուածութիւնը, իր երկրորդ գէմքով: Միջնադարեան այս մտապատկերը Նարեկացիին համար փառքի մեծագոյն կոռուսն մըն է: Իր բոլոր մեղքերով, իր բոլոր անկատարութիւններով, ու թերեւ անոնց համար իսկ, մարդ կոչումը նախընտրելի է հրեշտակներէն որոնք իրր յօրինում ալ վար կը մնան: Գոյնի որ անոնցմէ տանուած է libre arbitre կարողութիւնը: Սրտառուչ է անշուշտ այս միտմտութիւնը, գուցէ հնդկական հեռաւոր անդադարէ մը եկած, մնացած եկեղեցիին վարդապետութեանը մէջ: Յոյն ու լատին մշակոյթին abstractionներէն մասեր սպրդած են անշուշտ ու կազմած քրիստոնեայ այս ըմբռնումը: Ժակատագրապաշտ աշինչ կայ անոր կազմութեան մէջ: Անձնիշխան, ինքնիշխան բացատրութիւնները յաճախողէ կ'են քրիստոնեայ մասնաւորութեան մէջ: Նարեկացիին իր կողմէն նոր գիծ չէ աւելցուցած այդ ըմբռնութիւն վրայ:

(Շարունակելի՝ 1)

8. ՕՇԱԿԱՆ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

“ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԽՈՆԱՐՀՄԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԾԱԳՈՒՄԸ”

Թ. ՂԱՐԱԿՆՈՒԼՅԱՆ

ԵՐԵՎԱՆ — 1961 — էջ՝ 179

Թ. Ղարապետյանի գիրքը նուիրում է հայերէնի բայական ձևերու ծագման մեկնաբանութեան, երևան բերելով անոնց ազդեցութեանը հնդկարոպական լեզուներու խոնարհման ձևերուն հետ և այդ հիմամբ ցոյց տալու դարգացման այն իւրաքանչեւ ընթացքը, որ ունեցած է հնդկարոպական խոնարհման գրութիւնը հայերէնի մէջ, յանգելով հայ գասական մասնագրութեամբ մեկի աւանդուած լեզուի՝ գրաբարի գրութեան։ Թ. Ղարապետյանի երկը առաջին փորձն է հայերէնագիրութեան մէջ, որ կը շօշափէ հին հայերէնի բայական խոնարհման գրութիւնը իր ամբողջութեամբ։ Հեղինակը համապատասխան է հայապէտ լեզուաբաններու՝ Հ. Բեկերմանի, Յ. Վինտիշմանի, Յ. Պորի, Յ. Միլլէրի, Բ. Լակարի, Հ. Հիւսլանի, Բ. Պասկանեանի, Կ. Պրուկմանի, Ա. Մէյլի, Հ. Բեռնարդի, Հ. Աճառեանի, Ս. Տերգիզեանի, Կ. Մենզլիզեանի, Ա. Թամանի, Կ. Ղափանցեանի և Ս. Ամանկիւլեանի պատմա-բաղդատական մեթոտով կատարած լեզուաբանական պրպոտումները հայերէնի բայական գրութեան լուսարանման աւելցնելով։ Հեղինակը կը շօշափէ հետեւեալ նիւթերը. — Հին հայերէնի խոնարհման համակարգի համեմատական ուսումնասիրութիւնը, խոնարհումը հնդկարոպական լեզուին մէջ և անոր հետագայ դարգացումը, հին հայերէնի խոնարհման համակարգը, հիմերու կազմութիւնը, ներկայի հիմը, անցեալ կատարեալի հիմը, պատճառական բայերը, ներգործած և կրաւորած խոնարհումները, ժամանակածներու կազմութիւնը և ստուգաբանութիւնը, ներկայ ժամանակի վերջաւորութիւնները, հրամայական եղանակը, ստորագատական առաջին ապառնին, ստորագատական երկրորդ ապառնին, անցեալ

անկատարը, անցեալ կատարեալը, անկանոն և պակասաւոր բայերը, գերբայները և բաղդակալ ժամանակները։ Հայերէնի բայական գրութեան բոլոր հարցերը առկային չեն լուսարանուած։ Հայերէնի զգայական անցեալ կատարեալի մեկնաբանութիւնը շատ մը պատարութիւններ յարուցած է։ Հեղինակը կ'որդեգրէ Մէյլի աւանդեալը, որով զոյական հիմը կը ծագի հնդկարոպական հիմ լեզուի ske/o մասնիկով կազմուող հիմերէն։ Հայերէնի անցեալ կատարեալի զոյական հիմը յառաջացած ըլլալ հնդկարոպական հիմ լեզուի ske/o մասնիկով կազմուած ներկայ ժամանակի հին կազմութիւններէն օրինակ՝ հայերէն հարցի ձևը կարելի է բաղդատել սանսկրիտերէն *prechati* «կը հարցնէ» և լատիներէն *posco* (**porsco*էն) «կը պահանջեմ», հին վերին գերմաներէն *forsecou* «փնտռել» ձևերուն հետ։ Հեղինակը կ'ընդունի հայերէնի բայերու երկրորդ եղակի գէմքի սի լուսարանման գծաւորութիւնը։ Արդարեւ, հնչարանական օրէնքի համաձայն, *sr* հայերէնի մէջ երկու ձայնաւորներու միջև կը փոխուի յի և հնդկարոպական *bhe-resi* նախածնէն հայերէնի մէջ պէտք էր մնար ոչ թէ բերես այլ բերէ։ Ծանօթ է լեզուաբանական շրջանակներու մէջ հայերէնի յոյնակի երկրորդ գէմքի յի մեկնաբանման անորոշութիւնը բաղդատական քերականութեան լոյսին տակ։ Բի բացատրութիւնը կը մնայ առկային հաւանական ենթադրութիւններու ծիրին մէջ։ Երկու լեզուաբանական ուղղութիւններ զոյութիւն ունին Բի յառաջացումը վերլուծող, լեզուաբանները մեծամասնութեամբ կ'ընդունին որ Բն հնդկարոպական ծագում ունի, իսկ միւս մասը կը պնշտպանէ այն տեսակէտը, որով Բն հայերէնի մէջ հետագայ յաւելում մըն է, ոչ հնդկարոպական լեզուներէ եկածու վերջաւորութիւն մը։ Հին հնդկարոպական զգրոցի լեզուաբանները, ընդունելով հանդերձ Բի հնդկարոպական ծագումը, կը գծաբանան լիովին լուսարանել այս հարցը, քանի որ մեր լեզուի դարաւոր պատմութիւնը ջնջած է այն օղակները, որոնցով հնդկարոպական *sr* հայերէնի մէջ փոխուած է Բի։ Հակահնդկարոպական ուղղութեան լեզուաբաններ Բին կը

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ԿԱՐՄԻՐ ՎԱՆՔ Ի ՔԵՍՈՒՆ

Ժ. Դարու սկիզբը Կամպենացուց կամ եփրատացուց աշխարհին մէջ երեւելի կը հանդիսանայ Կարմիր Վանքը՝ Նախորդ դարուն վերջերը Քեսոյ գաւառին և չըրջակայ քաղաքներուն տիրացած էր համբաւաւոր հայ իշխան մը Գող Վասիլ անունով, որուն հովանիին տակ պիտի պայծառանար յիշեալ Վանքը. հաստատուած Քեսոն քաղաքին մօտիկ (Պատմութիւն, Մատթէոս Ուոհայեցի, 1869, երեսուդէմ, էջ 412):

Այս Կարմիր Վանքը պէտք է նշանակուի Շուգրի Վանքին հետ, որ կը գտնուէր Քեսոյ գաւառին մէջ, ոչ ալ Քեսոն քաղաքը նշանակուի Պեհեանիի հետ, որ տարբեր քաղաք մըն էր և նմանապէս կը գտնուէր նոյն գաւառին մէջ: Այս վերջին քաղաքին Պեհեանի և անոր մերձակայ Վարդահեր գիւղին մօտիկ էր Շուգրի Վանքը (Ուոհայեցի, էջ 411: Պատմութիւն Անթէպի Հայոց, 1953, Ա. Հատոր, էջ 82, 252):

Քեսոնի Կարմիր Վանքը, իր փառքի օրերուն, ունէր փայլուն դաստաւուն մը, և պահ մը կը գտնար նոյնիսկ աթոռանիստ

վերագրեն դանազան ծագումներ, Հ. Շուխարար՝ քարթուկական, Գ. Ղափանցեան՝ ապիւնիկ, Թ. Ղարազուլեան կ'ընդունի հնդերոպական Տի ձևափոխումը հայերէն էի, ոչ թէ իբրեւ պատահականութիւններու արդիւնք, այլ պայմանաւորուած լիզուի դարդացման տուեալ չըջանի գործող օրէնքներով, որոնք մեզի ծանօթ չեն: Այսուհանդերձ, հեղինակը կ'ընդունի որ Տի էի վերածումը հնչարանական ընկալեալ օրէնքներով չի լուստրանուիր:

Թ. Ղարազուլեանի գիրքը լիակատար պատկերացում մըն է հայերէնի բայերու ծագման մեկնաբանութեան, իր լուստրանուած և վիճելի հարցերու մէկտեղումով:

ԱՆՈՒՇՍԻԱՆ, ՎԻԴ. ԶԴՋԱՆԵԱՆ

Կեդրոնը Հայրապետաց Հայոց Մեծաց (1105-1116):

Գող Վասիլի իշխանութեան ժամանակ Կարմիր Վանք կու գայ Սահփանոս անունով նորաօր Կրօնաւոր մը, տասնեակ տարեկան, որ իր հրեղէն պերճախօսութեամբ շատերուն հրացումը կը գրաւէ և շատերուն ալ նախանձը կը գրգռէ: Այս վերջինները իր մօտին կը շարափստեն Բարսեղ Կաթողիկոսին, որ հետը աննկոյժ Մեղրիկ և Կիրակոս մեծ վարդապետները կու գայ քննութիւն կատարելու:

Սահփանոս համարձակ, առատաբան և խժառոտն քարոզութեամբ կը հրացնէ աւելնքը: Կաթողիկոսը ուրախութեամբ կ'ողջագուրէ զայն և անոր կը յանձնէ իր ոսկեղօծ գաւազանը: Յաջորդ օրն ալ զայն եպիսկոպոս կը ձեռնադրէ Գող Վասիլի իշխանութեան ենթակայ եղող նահանգներուն վրայ, անոր յանձնելով նաեւ Կարմիր Վանքի առաջնորդութեան պաշտօնը:

Այս դէպքէն ոչ շատ յետոյ, Գող Վասիլի և իր արկնով հրաւերով, Քեսոն կու գայ Հայոց ընդհանրական Հայրապետը, Գրիգոր Բ. Վկայասէր, որ բոլորովին ձեռնացած ըլլալով պիտի չմերձէր իր վերջին օրերը հանդիստ անցընել խաղաղ յարկի մը տակ: Եւ արդարեւ քիչ ժամանակ յետոյ կը վախճանի, 1105 յունիս 3ին, և կը թաղուի Կարմիր Վանքի մէջ: Կը կարծուի թէ յուղարկաւորութեան նախագահած է Անիի Բարսեղ Կաթողիկոսը, իսկ դամբանական ճառը արտասանած է Վանահայրը Տէր Սահփանոս (Ն. Շնորհալի, Վկայաստութիւն, Բանք Չափաւ, էջ 549, Ուոհայեցի, էջ 372):

Սահփանոս Մանուկի վանահայրութեան չըջանին բազմաթիւ աշակերտներ կու գան Կարմիր Վանք, օգտուելու անոր առաքելալուսունչ դաստիարակութիւններէն: Այդ աշակերտներէն նշանաւորները եղան Գրիգոր և Ներսէս Պահլաւունի եղբայրները, Սարգիս, Իզնատիոս և Բարսեղ վարդապետները:

Քանի մը տարի ետքը, 1112 հոկտեմբեր 12ին կը մեռնի նաեւ ինքը, Հայոց մեծ իշխանը Գող Վասիլ և կը թաղուի Կարմիր Վանքի մէջ (Ուոհայեցի, էջ 404, Ազգագրատու, էջ 1343):

Բարսեղ Կաթողիկոս, որ իր մօրեղբոր վկայասէրին յաջորդած և Կարմիր Վանքի

մէջ հաստատած էր իր Աթոռը, ու թափեալ պաշտօնավարութենէ հետք արկածով կը վախճանէր, 1113 ժայռ 26ին, Վարդահեր գիւղին մօտ, և կը թաղուի Շուգրի Վանքը (Ուս., էջ 411):

Իր մահէն անմիջապէս հետքը ժողով կը դաժարուի Կարմիր Վանքի մէջ, և իր մօրաքրոջ տղան, Ապիրատ Պահլաւունի որդին Դրիգոր, կը ձեռնադրուի Կաթողիկոս (Ուս., էջ 412):

Երեք տարի հետքը, Քեսունի հաշկական իշխանութիւնը գործախառ պարագաներու տակ կը քննուի և Դրիգոր Պահլաւունի յարմար կը դառնայ Հայրապետանոցը Կարմիր Վանքէն փոխադրել իրենց տոհմին սեփական Ծովք Դղեակը, որ կը գտնուէր Տլուք գաւառին մէջ, Այնթապի հիւսիս արեւմտեան կողմը:

Ատկէ հետքը պատմութիւնը ժամանակ մը կը լռէ Կարմիր Վանքի մասին, որ քաղաքական և եկեղեցական իշխանութեանց խնամածու հոգատարութենէն զրկուած՝ հեազհեազ կ'անշքանայ անշուշտ: Եւ երբ 1136ին նորէն կը յիշուի այն՝ իր զլխուն եկած մեծ գործախառութեան մը պատճառով է միայն: Վասնզի այդ տարին Մահմուտ Սուլթանը կը կողոպտէ Կարմիր Վանքը և կ'աչրէ: Իր տարած թանկագին իրերուն մէջ յատկապէս յիշուած է գեղեցկահիւս յօրինուածով գուռ մը (Իր. երէց, էջ 463):

Տասնեակ մը տարիներ դարձեալ լուսթիւն, և ահա 1148 յունուար 30ին, Կարմիր Վանքի Ս. Գարութիւն եկեղեցիին գ'բէթի խաչը կրակի պէս կը փայլի ինչ որ կը համարուի շարագուշակ նշան քրիստոնեաներու համար (Իր. երէց, էջ 504):

Այսպէս ասուպային պայծառութիւն մը միայն կ'ունենայ Քեսունի Կարմիր Վանքը, պահ մը իմացական օրրանը հանդիսանալով մեր եկեղեցիին համար անմոռանալի դառնալու կոչուած մեծ հայրապետներու, և ապա կը մանկանայ յայտնութեան ծոցը, ուրկէ յանկարծ գուրս եկած էր բարերաստիկ օր մը:

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

● Կիր. 1 Օգոստ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գարութիւն: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Յովսէփ Վրդ. Մամուր: Ս. Պատարագի աւարտին կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն՝ ի հանգիստ հոգւոյն նորոգ հանգուցեալ Ամերիկարնակ Տիրամայր Աղնի Գարեկեանի մօր Ս. Ուխտիս Միարան Հոգշ. Տ. Կիրեղ Վրդ. Գարեկեանի:

● Կիր. 11 Օգոստ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վաչէ Արդ. Իգնատիոսեան: Ս. Պատարագէն հետք կատարուեցաւ Խաղողօրհնէքի արարողութիւն, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս. Ասլանեանի:

● Իշ. 12 Օգոստ. — Այսօր սկսաւ Ս. Կուսի վերափոխման տօնը կանխող ամենօրեայ հանդիսաւոր Ս. Պատարագներու մատուցումը, Գեթսեմանի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեղմանին վրայ:

● Կիր. 18 Օգոստ. — Բարեկեցեաց Ս. ԱՍԾԵԱԾԱԾԱԾՆԻ պահօց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կամրտաս Արդ. Պատուէրեան:

● Դշ. 20 Օգոստ. — Ուր. 23 Օգոստ. — Նորընծայ Տ. Դանիէլ, Տ. Սամուէլ, Տ. Վահան և Տ. Տաթև արեղաները վերջացուցած ըլլալով իրենց քառասունքի ապաշխարութեան շրջանը մատուցին իրենց անդրանիկ Ս. Պատարագները Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ:

● Ուր. 23 Օգոստ. — Նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էջմիածին մատարան մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս.:

● Շր. 24 Օգոստ. — Տօն Շնգակաքի Ս. Էջմիածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Էջմիածին մատարան մէջ: Ժամարարն էր նորընծաներու վարժին ու ուսուցիչը՝ Հոգշ. Տ. Կիրեղ Վրդ. Գարեկեան: Ըստ սովորութեան, նորընծաները կը սպասարկէին Ս. Պատարագի խորհուրդին:

— Կէսօրէ հետք ժամը 3.30ին, Գերշ. Տ. Սուրէն Արքեպս. զլխաւորութեամբ, Միարանութիւնը ինքնաշարժերով մեկնեցաւ Գեթսեմանի ձորը ու շրջափառով մուտք գործեց Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վերափոխման երեկոյեան նախատօնակը: — Իրիկնաղէմին նոյն Տաճարին մէջ պաշտուեցան եկեղեցւոյ և Հսկման կարգի, և ապա առաւօտեան ժամերգութիւն: Ուշ գիշերին, Միարանութիւնն ու

ներկայ հաստատեցեալներ վերադարձան Մայրաքաղաքը:

● Կիր. 25 Օգոստ. — ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄՆ Ա. ԱՍՏՈՒԱՆՈՒԹՅՈՒՆԻ: Առաւօտեան ժամը 7.30-ին, Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպս. զլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը խնդրաւորութեամբ մեկնեցաւ Գեթ. Գեթ. Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանգիստւոր Ս. Պատարագը մատուցեց և քարոզեց Գերշ. Հանգիստեալ Սրբազանը, բնական ունեւորութեամբ Վաղարշէն դուր տաճար Աստուծոյ կենդանւոյ էք, յորդորելով, իր խօսքի վերջաւորութեան, հայ մայրերը որ Ս. Կոյսի օրինակին հետեւելով քրիստոնէական առաքինութիւններով ու քարեկաշտութեամբ մեծցնեն իրենց զաւակները: Ս. Պատարագէն ետք կատարուեցաւ Անդաստան, նախագահութեամբ Լուսարարարեալ Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս.:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտօնեցան Անդաստան, ժամերգութիւն և նախատօնակ, նախագահութեամբ Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպս. Քէմհանեան:

● Բշ. 26 Օգոստ. — Յիւստակ մեռելոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիմադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Դանիէլ Արք. Շամկեան: Ս. Պատարագէն ետք, Լուսարարարեալ Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս. Աւանան նախագահեց հոգեհանգստեան կարգերուն, նախ Մայր Տաճարին մէջ, ապա Տաճարի գաւիթը և Զամ-Թաղի գերեզմանոցին մէջ:

● Շր. 31 Օգոստ. — Է. օր Վերափ.: Բաւ փորութեան, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Աստուածածնի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վահան Արք. Թոփալեան:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

● Ուր. 2 Օգոստ. — Կէսօրէ ետք ժամը 5-ին, Լուսարարարեալ Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս., Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Արք. և Տիար Կ. Անդրէասեան, ի շարս այլ համայնքներու հոգեւոր պետերու ներկայացուցիչներուն, Յոպպէի զրան առջև

զինաւորեցին քաղաքիս Ասորի համայնքին նոր եպիսկոպոսացած Հոգեւոր Պետը՝ Գերշ. Տ. Յուլիոս Պաւլոս ձէլէֆ, և ապա ներկայ եղան իրենց վանքին մէջ կատարուած բարեկարգութեան բնորոշութեան:

● Բշ. 5 Օգոստ. — Եռեւեական Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, իրենց Հիւպատոսարանին մէջ տրուած բնորոշութեան ներկայ եղան Լուսարարարեալ Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս., Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Արք. և Տիար Կարպիս Հինգիւսեան:

● Գշ. 6 Օգոստ. — Կէսօրէ առաջ, Ասորոց նորապսակ եպիսկոպոսին շնորհաւորութեան դպցին Լուսարարարեալ Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս., Ասագ Թարգման Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Արք., Կալաւածոց Քարտուղար Տիար Կարպիս Հինգիւսեան և Ս. Տեղեաց պաշտօնեայ Տիար Կարպիս Անդրէասեան:

— Կէսօրէ ետք ժամը 5-ին, Լուսարարարեալ Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս., Ասագ Թարգման Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Արք. և Տիար Կարպիս Հինգիւսեան ներկայ եղան Լաւանաց Պատրիարքարանի եկեղեցւոյ մէջ, Փարիզի մէջ նորոգ վախճանեալ տեղւոյս Ֆրէնկերու Վարժարանի Տնօրէն Ֆրանսուա Լուիշի հոգւոյն համար կատարուած հանգստեան պաշտամունքին:

● Կիր. 11 Օգոստ. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը հեռագրով մը շնորհաւորեց նորին Վեհ. Հիւսէյն Թագաւորի Գահակալութեան 11-րդ տարեդարձը:

● Գշ. 13 Օգոստ. — Կէսօրէ առաջ, Ասորոց նորապսակ եպիսկոպոսը, իր հետեւորդներով, փոխադարձ այցելութեան եկաւ Պատրիարքարան:

● Ուր. 16 Օգոստ. — Ս. Աստուածածնայ Տաճարի Տեսուչ Հոգշ. Տ. Վաչէ Արք. Իգնատիոսեան նշանակուեցաւ Հոգեւոր Հովիւ Ամմանի և շրջակայից, փոխան Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Ջըլանեանի որ վերադարձաւ Ս. Աթոս, ուր պիտի ստանձնէ զասեր ժառանգ. և Ս. Թարգմանեաց վարժարաններու մէջ:

● Կիր. 25 Օգոստ. — Կէսօրէ ետք, Ս. Ուխտիս երիտասարդ Միաբաններէն Հոգշ. Տ. Փառէն Արք. Աւետիքեան ճամբայ ելաւ զէպի Ամերիկա, կատարելագործելու իր ուսումը:

ՀԱՆԳՐՈՒՄՍ ՏԻՐԱՄԱՅՐ ԱԶՆԻԻ ԳԱՐԻԿԵԱՆԻ

Յետ կարճատե հիւանդութեան, 22 Յուլիս 1963ին, Նիւ Եորքի մէջ իր մահկանացուն կնքեց Տիրամայր Ազնիւ Գարիկեան:

Հանգուցեալը ծնած էր Սեբաստիա, 1892ին, եւ դուստրն է Սեբաստիոյ համբաւաւոր ընտանիքներէն սեղանաւոր Ահարոն Նորարեւեանի:

1915ի տարագրութեան ահաւոր դառնութիւնները ճաշակելէ յետոյ, 1919ին Հալէպի մէջ կ'ամուսնանայ բազմամեայ ուսուցիչ, բանասէր եւ պատմաբան Կարապետ Գարիկեանի հետ, որմէ կ'ունենայ երկու զաւակներ, Հոգշ. Տ. Կիրեղ Վրդ. Գարիկեան, որ մեզ ամերիկացիներու մօտէն ծանօթ է իրրեւ Նուիրակ Ս. Երուսաղէմի Պատրիարքութեան եւ Տեսուչ Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի, ինչպէս նաեւ Պր. Մխիթար Գարիկեան, որ Նիւ Եորքի ծանօթ ազգայիներէն է:

Յուդարկաւորութեան տխուր արարողութիւնը տեղի ունեցաւ Նիւ Եորքի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ մէջ, նախագահութեամբ Գերշ. Տ. Եղիշէ Մ. Վրդ. Սիմոնեանի եւ մասնակցութեամբ Հոգշ. Տ. Վաչէ Վրդ. Յովսէփեանի, Տ. Առնակ Քհյ. Գառապարեանի, Տ. Կարէն Քհյ. Կտանեանի, Տ. Մամբրէ Քհյ. Գուգուեանի, Տ. Գառնիկ Քհյ. Հալաւեանի եւ Բարշ. Միսաք Արկ. Քէհեայեանի:

Արժ. Տ. Առնակ Քհյ. խօսեցաւ տպաւորիչ դամբանական, ներկայացնելով հանգուցեալ Տիրամայրը:

Մարմինը ամփոփուեցաւ Վուլթոն գերեզմանատունը, իսկ թաղումէն յետոյ հոգեմաշ տրուեցաւ Ս. Խաչ եկեղեցւոյ սրահին մէջ:

Տիրամայրը եկեղեցասէր, ատանդապահ, նուիրուած ու հազուագիւտ մայր մըն էր, որ հակառակ իր կեանքի դժբախտ պայմաններուն ու զրկանքին, գիտցած էր լաւագոյն դաստիարակութեամբ մեծցնել իր երկու զաւակները իրրեւ տիպար եւ նուիրուած հայեր եւ քրիստոնեաներ. իր տիպար հայ մօր մը հանգամանքով հանդիսացած էր իր տան սիւնը:

Իր մահը խոր վիշտ պատճառեց իր զաւակներուն եւ իր ընտանիքի լայն շրջանակին: Երկնային հանգիստ իր հոգիին ու մխիթարութիւն իրմով սգաւորուած իր պարականորուն:

28 Յուլիս 1963

ԱՇԽԷՆ ԱԽԱԳԵԱՆ

«Սինգ»-ի եմբագրութիւնը ցաւով կը հրապարակէ Ամերիկայէն հասած սոյն բլրապատկերներ եւ Տիրամայր Ազնիւ Գարիկեանի մահուան տոյքով, յանուն Ս. Արտոյոյ Դանակալ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր եւ Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան կը յայտնէ իր ցաւակցութիւնները մեր Միաբանակից եղբոր՝ Հոգշ. Տ. Կիրեղ Վրդ. Գարիկեանի եւ հանգուցեալի բոլոր պարագաներուն:

Երկնային հանգիստ իր հոգիին:

تصدرها - بطريقه الارمن الارثوذكس المدير والمحرر المسؤول - صاحب النافه رئيس الاساقفه هايكازون أبراهيميان
اغسطس ١٩٦٣
تطبع في مطبعة دير الارمن - القدس
العدد ٨

Proprietor - His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem, Armenian Patriarchate, Jerusalem.
Editor - Archbishop Haigazoun Abrahamian, Armenian Convent, Jerusalem.
Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԱԾ ԵՒ ԳԻՆԵՐԸ ՓՈՓՈԽՈՒԹԻՒՆ ԿՐԱԾ ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

ՅՈՐԴ. ՖԻԼՍ

ԱԶԳԱՊԱՏՈՒՄ, Հայ Ուղղափառ եկեղեցւոյ անցքերը սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը, յաւակից ազգային պարագաներով պատմում, Մաղաքիա արքեպս. Օրմանեան, Մասն. Դ., տպ. 1927, Երկսիւն, էջ Ժե + 3377 - 5522: (Կազմում):	2000
ԱՆԴՐԱԴԱՐՁՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, (Հ. Ս. Կոզեանի «Հայոց եկեղեցի» գործին առիթով), ԵԱՏ, Բ. տպգր. 1963, էջ 47:	150
ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳԻ, Բ. տպագրութիւն, 1946, էջ 196: (Կազմում):	150
ԱՌԵՏԱՐԱՆ ԱՏԵՆԻ՝ (ՍՊԱՌԱՍ):	
ԱՌԵՏԱՐԱՆ ԻՒԼԱՔԵՐԻՑ, Հորս աւետարանիչներու պատկերներով, Բ. տպգր. 1900, էջ 13: (Կազմում):	700
ԱՌԵՏԱՐԱՆ ՃԱՇՈՒ, Տօնացոյցի Բ. հատորով միասին, տպգր. 1868, էջ 257 + 83: (Կազմում):	1200
ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ կամ Ուր մատուց բանի հայերէն փերականութեան, Եղիշէ արքեպս. Դուրեան, Է. տպգր. 1961:	200
ԲԺՅԿԻՆ ԳԻՐՔԷՆ ՓՐՑՈՒԱԾ ԷՋԵՐ՝ (ՍՊԱՌԱՍ):	
ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ ԵՒ ԻՐ ՆԱՐԵԿ ԱՂԾԱՄԱՏԵԱՆԸ, (հայերէն եւ անգլերէն), Դրիգոր Ա. Սարաֆեան, տպգր. 1951, Ֆրէզնո, էջ 1 + 59:	350
ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ, Համառօտ տեղեկութիւններ եւ խի կեդրոնական Յանձնաժողովի գործին, ի հոգոս, Յունաստան, Օգոստոս 1959, Տիրան արքեպս., տպգր. 1959, էջ 77:	100
ԺԱՄԱԳԻՐՔ ԱՏԵՆԻ, Սաղմոսով, Տօնացոյցով եւ Տարեգիրով միասին, Դ. տպգր. 1915, էջ 639: (Կազմում):	3000
ԽՈՒՄԲԻՆ ՀԵՏ, (Հաւասիի Կայծեր), Թորգոմ Վրդ. Մանուկեան, տպգր. 1958, էջ 143:	350
ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԱՌՈՂՁՈՒԹԵԱՆ, Գէորգ Աւետեան Զաքարեանց, տպգր. 1871, էջ 262:	100
ՀԱՅ ՈՒՍՏԱՌՈՐ, պատկերազարդ ուղեցոյց Սուրբ Տեղեաց, տպգր. 1958, էջ 142:	350
ՀԱՅՈՑ ՀԻՆ ԿՐԾԸ կամ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴԻՑԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ, Եղիշէ պատրիարք Դուրեան: (ՍՊԱՌԱՍ):	
ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՐԳԵՐ ԵՒ ԵԱՐԱԿԱՆՆԵՐ Հայաստանայ եկեղեցւոյ, տպգր. 1958, էջ 99:	250
ՃԱՆԱՊԱՐՀ ԵՐԿՆԻՑ Կամ Պատկերազարդ Քրիստոնէական, Մանուկ վարժապետ Կակոսեան, Կիւրիչի, Բ. տպգր. 1907, էջ 299: (Կազմում):	200
ՄԱՇՏՈՑ Կամ Նիսարան, յորում աւանդին սրբազան արարողութիւնի ազգիս ըստ սահմանադրութեան եկեղեցւոյ Հայոց, Զ. տպգր. 1961, էջ 621: (Կազմում):	750
ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՔՂԾՈՅ ՊՕՂՈՍԻ ԱՌ ԵՓԵՍՏՅՈՒ, յորինեալ Պետրոս Արքեպս. Աղամալեան Բերդումեանց, տպ. 1850: (ՍՊԱՌԱՍ):	
ՄԻՋՈՑ ԵՒ ՈԳԻՆ, Տեսութիւններ սիեղեբի մասին եւ փաստեր Աստուծոյ գոյութեան, Բրգմ. Շ. Վ. Ա., տպգր. 1961, էջ 210:	200
ԵԱՐԱԿԱՆ ԶԱՅՆՔԱՂ, Դ. տպգր. 1913, Երկսիւն, էջ 513: (Կազմում):	5000
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ, Տիրան Հ. Թ. Սաւալանեանց, Բ. հատորը միասին:	600
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ, Եղիշէ պատրիարք Դուրեան: (ՍՊԱՌԱՍ):	
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ, Եղիա Մ. Տեսաեան: (ՍՊԱՌԱՍ):	
ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ, ծննդեան 1600 ամեակին առիթով, բանաստեղծական հաստ, Եղիվարդ, տպգր. 1962, էջ 112:	500
ՍՈՒՐԲ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐԸ, Հայ ուխտաւորին առաջնորդը, (Պատկերազարդ), տպ. 1956, էջ 16:	50
ՏԱՂԱԳԻՐՔ, (Խել) Յովհաննէս Թիկուրացի, Հրատ. Ն. Եպս. Նովակեան, տպ. 1958, էջ ԽԷ + 115	500

**«ՍԻՈՆ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱՎԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱՆ,
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

MISSION TECHNIQUE EN ARMENIE – Edouard Utudjian (présenté par l'auteur).
Paris, Editions «Le Monde Souterrain», 1962, pp. 140.

George A. S. Goddard Fund present the following books, all published by Frederick A. Praeger, in New York: —

- a) THE WILTING OF THE HUNDRED FLOWERS – Mu Fu-Sheng. 1962, pp. 324.
- b) THE USSR AND THE FUTURE – Leonard Schapiro. 1963, pp. 324.
- c) CHINA'S CULTURAL DIPLOMACY – Herbert Passin. 1963, pp. 133.
- d) INDONESIAN COMMUNISM (A History) – Arnold C. Brackman. 1963, pp. 336.
- e) NATO AND THE DEFENCE OF THE WEST – Prince Hubertus zu Lowenstein & Volkmar von Zuhlsdorff. 1962, pp. 383.

The Freedom Fund Library, New York, present «THE MEANING OF COMMUNISM» by William J. Miller. New York, Silver Burdett Co., 1963, pp. 192.

BRITISH PETROLEUM EQUIPMENT. 1963/64 Edition. London, presented by the Council of British Manufacturers of Petroleum Equipment, pp. 695.

FROM IMMIGRANT TO EDUCATOR – Prof. Kevork A. Sarafian (presented by the author). New York, Vantage Press, 1963, pp. 294.

THE WORLD BANK GROUP IN THE AMERICAS. June 1963. Washington, D. C. pp. 94.

TWO HOARDS OF HETOUN-ZABEL TRAMS – P. Bedoukian (presented by the author). Reprinted from Museum Notes VIII – The American Numismatic Society.

Ա. Օ. Բ. Ս. Էն նուէր ստացանք. — [pp. 145-180.]

ա) Երկերի ժողովածու (Հատոր Ա.) – Պերճ Պողոսյան: 1962, էջ 461:

բ) Երկերի ժողովածու (Հատոր Դրդ) – Ստեփան Զորյան: 1962, էջ 716:

գ) Երկերի ժողովածու (Հատոր Զրդ) – Դերենիկ Դեմիրճյան: 1963, էջ 630:

դ) Երկերի ժողովածու (Հատոր Ա.) – Հ. Պարոնյան: 1962, էջ 463:

ե) Կ. Ս. Սանիսլավսկի – Վազիր Վարդանյան: 1962, էջ 89:

զ) Մարտիրոս Սարյան – Ե. Կուրդոյան: 1962, էջ 129 առաւել նկարներ:

(Բողոքն ալ լոյս տեսած Հայպետհրատէն, Երևան):

Աղօրագիրք – Հրատ. և նուէր Հայց. Եկեղեցւոյ Եկեղեցասիրաց Եղբայրակցութեան:
Պէյրուս, Տպ. Սահն, 1959, էջ 676:

Երջանիկ Տարեգիրք (34րդ Տարի, 1963) – Հրատ. և նուէր Բ. Թահանի: Իսթանպուլ,
Արմէն Սահնէն ստացանք իր 2 գիրքերը. — [էջ 160:]

ա) Երգեր Բանէկն – Պ. Այրէս, 1959, էջ 247:

բ) Նահապետ Բանաստեղծներ – Պ. Այրէս, 1961, էջ 214:

15ամեակ Քարէն Եփփէ ձեմարանին – 1947-1963: Հալէպ, էջ 76:

Անիսպ Տաղ մը Սեփանոս Սալմաստեցի Կաթողիկոսէն – Մեսրոպ Վ. Գրիգորեան (նուիրատու): Առանձնատպ Բանբեր Մատենադարանի Թիւ 6: Երևան, 1962:

Հաւատքի Հարցը Արդի Ընկերութեան Մէջ – Արտակ Արքեպոս. Մանուկեան (նուիրատու):
Դ. Կ. Ժիրմէճեանէ նուէր ստացանք. — [Թէհրան, 1963, էջ 57:]

ա) Շպարուած Դեմք – Ն. Փրկըրթըն և Դասասանի Սարսափելի Տեսիլք մը: Հալէպ:

բ) Քրիստոնեայի Ամենամեծ Պէսքը – Տր. Սրթհըր Փրնք: Հալէպ, էջ 24: [էջ 16:]

Մեսրոպ Մաւոսց (Թատր. 5 արարով) – Գէորգ Դարբի (նւրտ.): Թեհրան, 1963, էջ 133:

Վենետիկէն ստացանք իրենց 1959, 1960 և 1961 տարիներու Օրացոյցները:

Դեռափքիք Աղջիկը (Վէպ) – Արմենուհի Տ. Մանուկեան (նւրտ.): Փարիզ, 1963, էջ 146:

Մասիսամին (Քերթումաներ) – Ժազ Ս. Յակոբեան (նւրտ.): Պէյրուս, 1963, էջ 100:

Դովկ Ապագային (Բանաստեղծութիւն) – Գէորգ Ս. Ճիրմիկեան (Գ. Զարտար) (նուիրատու): Երուսաղէմ, Տպարան Ս. Յակոբեանց, 1963, էջ Դ + 36:

(Շարունակելի)